

บทที่ 5

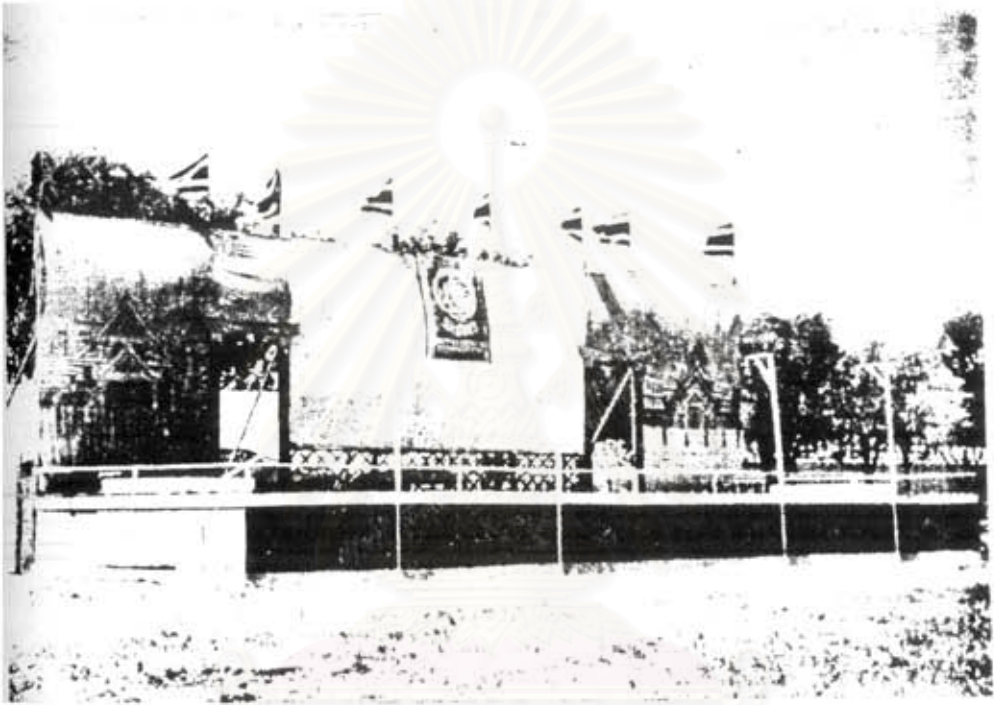
จารีตโดยรวมของโขนหน้าจอ

โขนหน้าจอมีรูปแบบวิธีการแสดงที่มีหลักการยึดถือและสืบทอดกันมาจนกลายเป็นจารีตโดยเฉพาะของโขนประเภทนี้ ซึ่งเนื้อหาในบทจะได้อธิบายถึงจารีตต่างๆ เหล่านั้นโดยรวม เป็นการอธิบายครอบคลุมเนื้อหาต่างๆ ที่สำคัญในการแสดงโขนหน้าจอ อาทิ แบบและแผนผังโรงโขนหน้าจอของกรมศิลปากร เครื่องโรงหรืออุปกรณ์การแสดงที่สำคัญและจำเป็นต่อการแสดง วงดนตรีประกอบการแสดง เครื่องแต่งกายและวิธีแต่งกายโดยเฉพาะของตัวทศกัณฐ์ กำหนดการแสดงโดยยกกรณีตัวอย่างของชุดที่นิยมแสดงตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน คือโขนชุดสุครีพตอนต้นรัง ตามจารีตวิธีแสดงโขนหน้าจอ ดังจะได้อธิบายตามลำดับโดยละเอียดดังนี้

5.1 แบบและผังโรงโขนหน้าจอของกรมศิลปากร

สถานที่ที่ใช้แสดงโขนหน้าจอสมควรมีพื้นที่กว้างใหญ่พอควร เพราะผังโรงโขนที่กรมศิลปากรกำหนดเป็นมาตรฐานไว้นั้นกินเนื้อที่เท่ากับ 16 เมตร x 20 เมตร หรือ 320 ตารางเมตร ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการปลูกเวทีแสดงที่ตั้งเครื่องดนตรี และเป็นที่พักของผู้แสดงส่วนพื้นที่สำหรับคนดูจะมีสามด้านคือ ด้านหน้าเวที และด้านข้างทั้งสองข้างของเวที ซึ่งควรจะมีพื้นที่โล่งเตียน และกว้างพอสมควรอีกด้วย

โรงโขนหน้าจอของกรมศิลปากรออกแบบไว้เป็นเวทียกพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 6.00 เมตร ยาว 16.00 เมตร ยกสูงจากพื้น 1.50 เมตร ตัวจอสูงจากพื้นโรง 7.00 เมตร มีประตูเข้าออกสองข้าง กว้าง 1.20 เมตร สูงประมาณ 3.00 เมตร ด้านหลังประตูเข้าออกทำเป็นทางลาดสำหรับความสะดวกในการเข้าออกของตัวโขน และการเคลื่อนย้ายอุปกรณ์การแสดงเช่นราชรถโรงพิธิและอุปกรณ์อื่นๆ บริเวณหลังจอโขนส่วนกลางทำยกพื้นเป็นที่ตั้งของวงปี่พาทย์และนักร้อง ด้านหลังจอโขนทั้งหมดกันแนวรั้วเป็นพื้นที่ยาวประมาณ 14 เมตร กว้างเท่ากับความยาวของเวทีโขน ตรงกลางตั้งเต็นท์หรือกระโจมสำหรับเป็นที่พักผู้แสดง เป็นที่จัดวางหัวโขนและอุปกรณ์การแสดงต่างๆ ตามรายละเอียดแบบผังโรงโขนหน้าจอต่อไปนี้

ภาพที่ 37 โรงโชน้ำจ้อ ของกรมศิลปากร

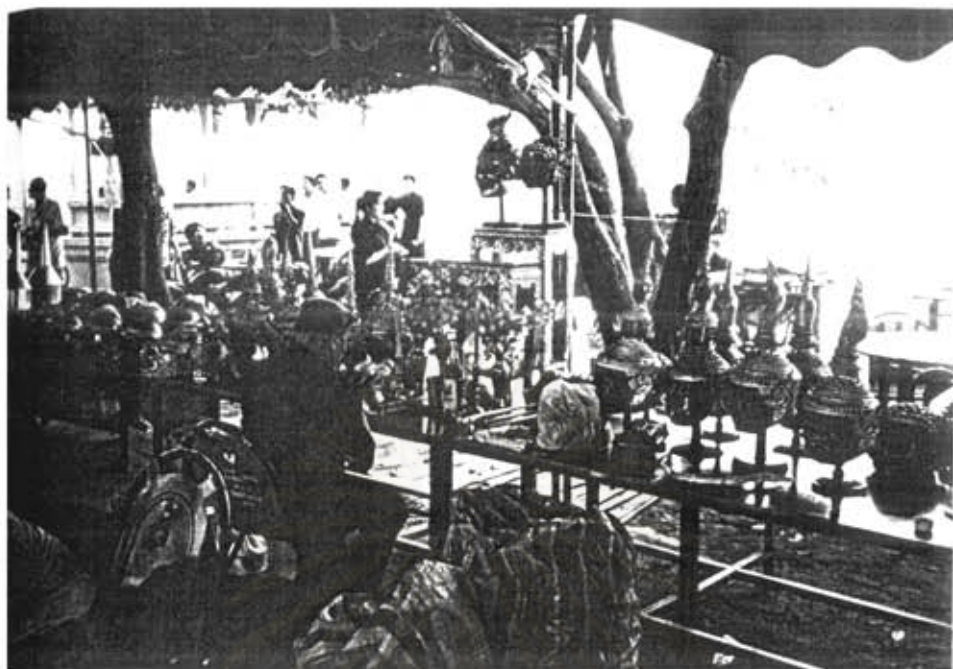
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เวทีโซนหน้าจอของกรมศิลปากรยังมีรายละเอียดทางทัศนศิลป์ที่น่าสนใจก็คือ บริเวณใต้ถุนโรงกรุ ปิดด้วยแผงไม้โดยรอบ ด้านขอบบนของเวทีมีรั้วไม้เตี้ยๆ ตีเป็นแนวเขตห้ามมิให้ผู้ชมขึ้นไปนั่งดู อันเป็นการกีดขวางสายตาของคนส่วนใหญ่ และเป็นอุปสรรคต่อการแสดง มีเสาไฟฟ้าด้านหน้าสีดั้น ให้แสงสว่างด้านบน ตัวจอเขียนเป็นรูปปราสาทราชวังสมมุติเป็นเมืองลงกาทางด้านซ้าย และพลับพลาของพระรามด้านขวา มีซุ้มประตูเมืองเข้าออกสองทาง ด้านบนของจอและขอบบนของประตูติดผ้าระบายสีแดง ประตูฉากทั้งสองด้านหึงผ้ามาสีดั้น เพื่อบังสายตาผู้ชมไม่ให้เห็นภาพด้านหลังโรงโซน แต่ปัจจุบันไม่ได้ใช้ผ้ามาสีดั้นแล้ว ส่วนขอบล่างของจอผ้าขาวตีไม้ระแนงวางเรียงขัดกันเป็นตารางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเพื่อเป็นช่องมองดูตัวโซนของนักดนตรี ทางเข้าออกของช่องประตูทั้งสองข้างทำเป็นทางลาดเพื่อให้ตัวโซนเข้าออก รวมทั้งการนำอุปกรณ์การแสดง เช่น ราชรถเข้าออกได้สะดวก ด้านบนจอที่ปลายเสาประดับธงชาติและหางนกยูงตามจารีตของจอหนัง แต่ภายหลังคงเหลือเพียงธงชาติเท่านั้น ตรงกลางจอด้านบนประดับป้ายของกรมศิลปากร เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นการแสดงโซนหน้าจอของกรมศิลปากร

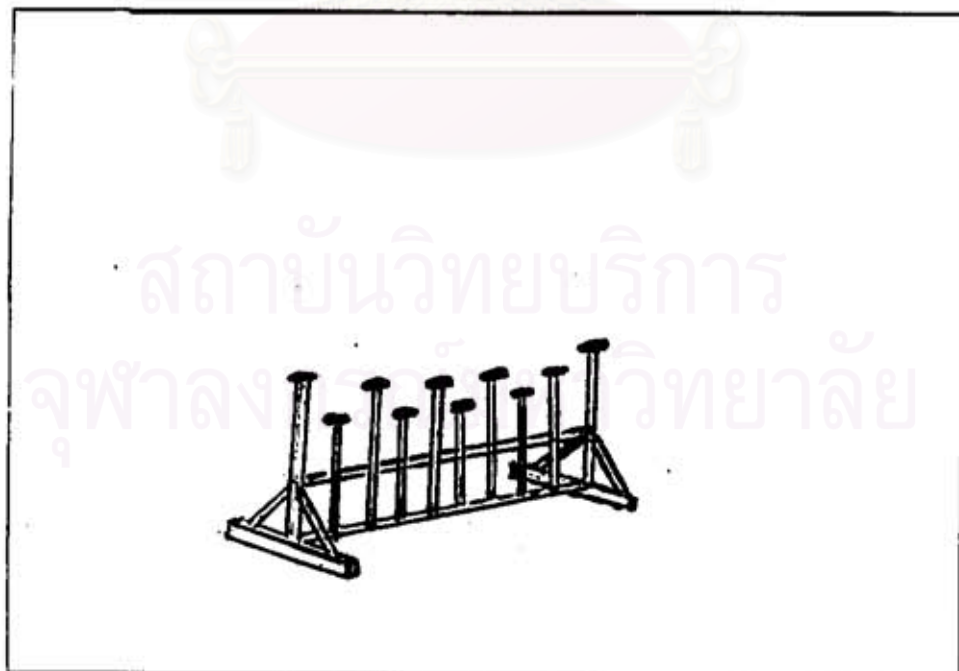
5.2 เครื่องโรงหรืออุปกรณ์การแสดงที่สำคัญของโซนหน้าจอ

อุปกรณ์ในการจัดแสดงโซนหน้าจอของกรมศิลปากรนั้นจะรวมอยู่ด้านหลังของจอโซนทั้งหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชุดการแสดงโซนในครั้งนั้นว่าเป็นชุดใด และต้องจัดเตรียมอุปกรณ์หรือเครื่องโรงอย่างไรบ้าง อุปกรณ์ที่สำคัญและต้องจัดเตรียมสำหรับการแสดงโซนหน้าจอเป็นประจำ ได้แก่

1. สถานที่ตั้งศีรษะครูเพื่อสักการบูชาและการจัดวาง โดยปกติหัวโซนที่นำมาเพื่อการสักการบูชา มีสองหัวคือ หัวพระภทรฤณี และหัวพระครูพิราพ หัวโซนทั้งสองเศียรนี้จะนำมาประดิษฐาน บนโต๊ะบูชาที่สูงกว่าหัวโซนอื่นๆ ตรงส่วนกลาง หัวภทรฤณีอยู่ด้านขวาและหัวพระครูพิราพอยู่ด้านซ้าย แล้วจัดวางหัวโซนที่ใช้ในการแสดงฝ่ายยักษ์ไว้ทางเบื้องซ้าย ฝ่ายมนุษย์และวานรไว้ทางเบื้องขวา ส่วนตรงกลางตั้งที่บูชาประกอบด้วย แจกันดอกไม้ กระจ่างรูป เชิงเทียน และพานเงินก้านล ซึ่งแต่เดิมใช้ 6 บาท ปัจจุบันเป็น 24 บาท (6 ตำลึง) หัวโซนทั้งฝ่ายอสูร มนุษย์และวานรที่เป็นตัวสำคัญจะตั้งอยู่บนฐานรองหัวโซน เรียกว่าเป็นประจำแต่ละหัว ส่วนตัวประกอบ เช่น เสนายักษ์ หรือสิบแปดมงกุฎ จะวางอยู่บนแป้นราววางรวมกันได้หลายหัว และอุปกรณ์การแสดงต่างๆ เช่น อาวุธ ไม้ตะขาบ ม้าแผง หรืออุปกรณ์อื่นๆ ที่ใช้ในการแสดงตอนนั้นจะจัดวางไว้ด้านข้าง เพื่อการบูชาครูก่อนการแสดง

ภาพที่ 38 แสดงการจัดหัวโขนเพื่อบูชาครูด้านหลังจอโขน

ภาพที่ 39 แสดงแป้นราวที่จัดวางหัวโขน ตัวประกอบ ซึ่งปัจจุบันสูญหายไม่ได้นำมาใช้แล้ว

2. เตียง เตียงที่ใช้สำหรับแสดงโขนหน้าจอมีสองขนาด ขนาดใหญ่ ตัวโขนสามารถนั่งแสดงบทได้ถึง 3 คน เป็นเตียงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 1 เมตร ยาว 2 เมตร สูง 50 เซนติเมตร ใช้วางคู่กับเตียงขนาดเล็ก ซึ่งผู้แสดงนั่งได้เพียงคนเดียว เป็นเตียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างและยาว 1 เมตร และสูงเท่ากับเตียงใหญ่ ในการแสดงโขนหน้าจอโดยปกติจะตั้งเตียงไว้คงที่ ข้างละสองตัว คือเตียงใหญ่ ตั้งริมเวทีแต่ละด้านหันหน้าเตียงเข้าหากัน และเตียงเล็ก ตั้งหันหน้าออกด้านหน้าเวที แถบในใกล้กับจอโขน (ดูภาพ)

ภาพที่ 40 เตียงสำหรับแสดงโขน

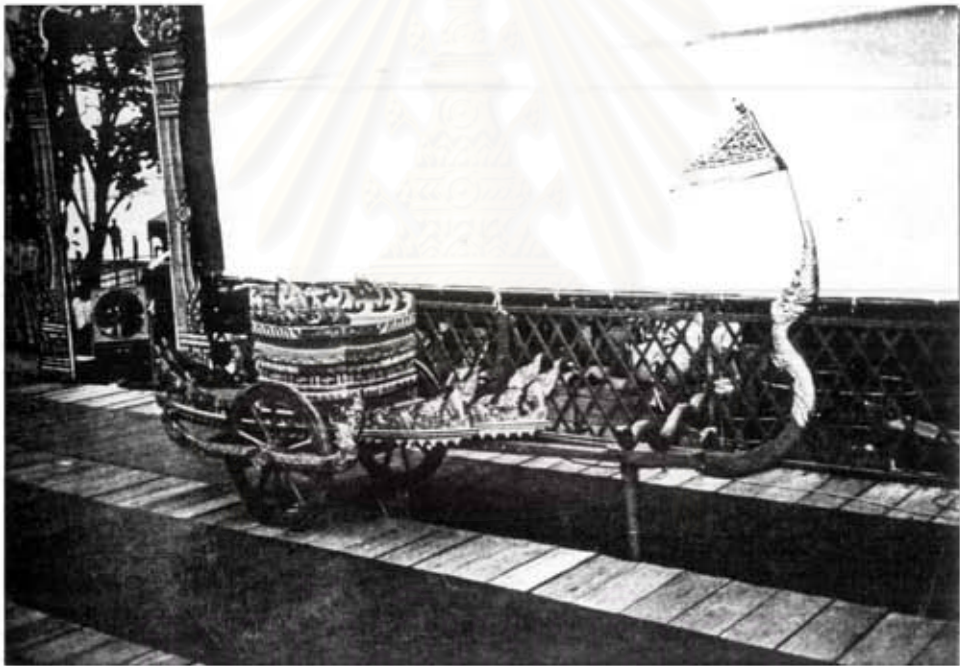
การตั้งเตียงลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับจารีตของการแสดงโขนหน้าจอ เพราะตัวละครเมื่อออกมา นั่งเตียงแล้ว ก็จะหันหน้าตามหน้าเตียงของฝ่ายตน เช่น จากทศกัณฐ์ออกกว่าราชการ ณ ท้องพระโรง เมืองลงกา เสนายักษ์คลานออกจากประตูด้านซ้ายของเวทีเป็นสองแถว เมื่อออกครบตามจำนวนแล้ว จึงกลับตัว หันหน้าไปทางซ้ายตามความยาวของโรง หรือหันหน้าเข้าหาหน้าเตียงใหญ่ทางด้านซ้าย ตัวทศกัณฐ์จึงเดินออกมานั่งเตียงใหญ่หันหน้าไปทางขวาตามความยาวของโรง สังเกตได้ว่าจารีตของโขน หน้าจอตัวโขนจะไม่นั่งเตียงโดยหันหน้าออกด้านหน้าของเวทีเลย และตัวดีที่ออกมาแสดงบทบาทต้องนั่งบนเตียงใหญ่ก่อนเสมอ ส่วนเตียงเล็กนั้นใช้สำหรับตัวโขนที่มีศักดิ์รองลงมา

เตียงดังกล่าวอาจมีการเคลื่อนย้ายได้ เช่น เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีตัวเอกหลายตัวในฉากเดียวกัน ก็อาจใช้ตัวตลกเคลื่อนย้ายเตียงจากอีกฝั่งหนึ่งมาได้และเมื่อแสดงจบจากนั้นแล้ว ตัวตลกก็จะนำเตียงกลับไปตั้งที่เดิม หรือในกรณีที่จะต้องตั้งเตียงกลางเวที เช่น การแสดงตอนท้าวมาลีราชว่าความ หรือตอนหนุมานชุกช่องดวงใจตัวตลกก็จะทำหน้าที่ดังกล่าวได้เช่นกัน ในภายหลังจึงเกิดคำเรียกตัวตลกของโขนว่า “ตลกยกเตียง”

อนึ่งเตียงนั้นเป็นสิ่งที่ตัวโขนสามารถสมมุติให้เป็นสิ่งต่างๆ ได้ตามท้องเรื่องที่แสดงอยู่ เช่น แต่เดิมไม่มีราชรถ เมื่อดึงบทพากย์ให้ตัวดีขึ้นทรงราชรถ ตัวโขนก็ขึ้นยืนท่าบทบนเตียงซึ่งสมมุติเป็นราชรถ นอกจากนั้นเตียงยังสมมุติเป็นปราสาทราชวัง พลับพลา อาศรม ภูเขา ต้นไม้ แถ่นหิน หรือแม้กระทั่งบนท้องฟ้า เป็นต้น ทั้งนี้เป็นไปตามสถานการณ์ของเรื่องจะดำเนินไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. ราชรถ แต่เดิมโขนหน้าจอของกรมศิลปากรเท่านั้นที่มีราชรถประกอบการแสดง แต่ปัจจุบัน คณะโขนเอกชนอื่นๆ ก็สร้างราชรถใช้ในการแสดงโดยทั่วไป ราชรถที่ใช้ในการแสดงโขนโดยปกติมี 2 คัน ซึ่งมักจะใช้ในตอนยกរបของทั้งสองฝ่าย และกระบวนแห่ต่างๆ ราชรถจะใช้ผู้แสดง 2 คนเป็นผู้ลาก โดยฝ่ายยักษ์จะแต่งตัวเป็นราชสีห์สีขาว ส่วนฝ่ายมนุษย์จะแต่งตัวเป็นม้าสีเทาแต่ถ้าราชรถที่ใช้ในฝ่ายเดียวกันหลายคัน เช่นโขนชุดศึกสามทัพ ใช้ราชรถทางฝ่ายยักษ์ 2 ถึง 3 คัน ผู้ลากรถก็ต้องเปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นราชสีห์ทั้งหมด

ภาพที่ 41 ราชรถ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

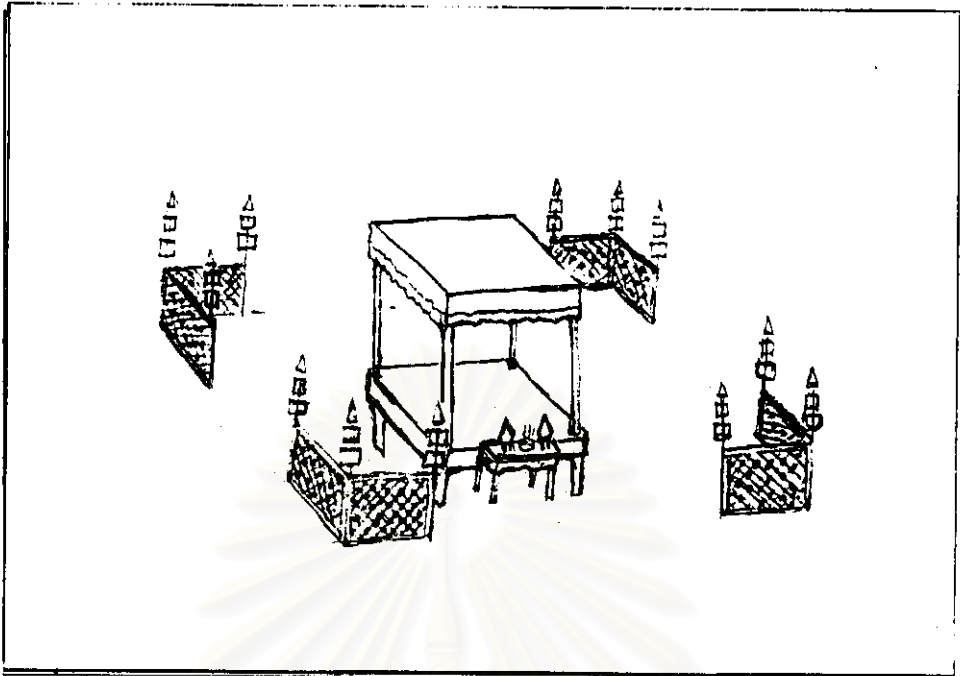
4. กลด หรือสัปทน คือร่มก้านยาวเป็นเครื่องยศสำหรับตัวโขนตัวดี ปกติใช้ในการแสดง 3 คัน และสามสี คือ สีเขียว มักจะใช้กับฝ่ายยักษ์ สีแดงใช้กับพระราม และสีเหลืองใช้กับพระลักษมณ์

ภาพที่ 42 กลด

5. โรงพิธี การแสดงโขนหลายชุดที่จะต้องใช้โรงพิธีประกอบการแสดง โรงพิธีจึงเป็นเครื่องโรงที่สำคัญสำหรับโขนหน้าจออีกชิ้นหนึ่ง โรงพิธีดังกล่าวตัวตลกสามารถยกมาประกอบได้อย่างรวดเร็วบนเวที ประกอบด้วย ตัวโรงพิธีคือบัลลังก์ที่นั่งเสา 4 ต้น และหลังคาตาชผ้าสี ด้านข้างทั้งสี่มุม มีแผงราชวัติทำเป็นแผงตารางลายราชวัติ มีบานพับเชื่อมติดกัน สามารถกางออกวางให้เป็นมุมฉากทั้ง 4 ด้านของโรงพิธี ตอนบนมีช่องสำหรับปักฉัตรได้ 3 ต้น ด้านหน้าบัลลังก์มีแท่นเครื่องบูชา ประกอบด้วย รูปเทียนแพ พุ่มเงินทองและกระถางธูป โรงพิธีที่ใช้ในการแสดงโขนมีด้วยกัน 4 สี ได้แก่

- สีขาว ใช้สำหรับทศกัณฐ์กระทำพิธีอุโมงค์
- สีแดง ใช้สำหรับทศกัณฐ์ชูปหอกกบิลพัท และพิธีของกุมภกรรณ
- สีเขียว ใช้สำหรับการทำพิธีของอินทรชิต
- สีดำ ใช้สำหรับการทำพิธีของโมยราพณ์

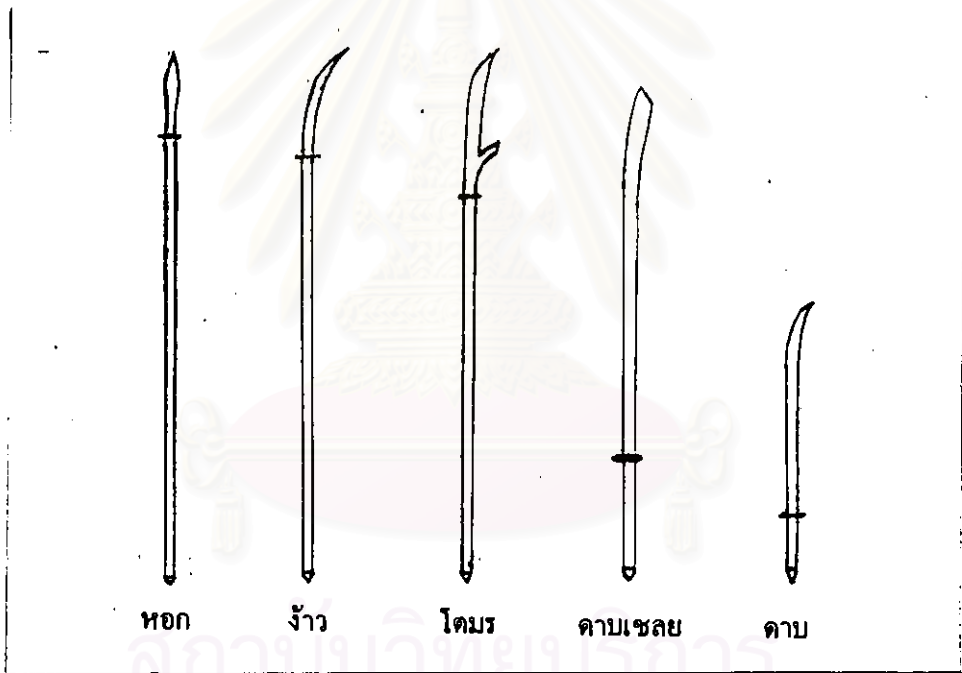

ภาพที่ 43 โรงพิธี

ในพิธีแต่ละตอน อาจต้องเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ เป็นเครื่องประกอบด้วย เช่น พิธีลับหอกของ กุมภกรรณจะต้องมีหินลับมีดประจำอยู่เมื่อตัวโขนจะแสดงบทลับหอกท้ายเพลงหน้าพาทย์ หรือพิธีของไมยราพณ์จะต้องเพิ่มอุปกรณ์อีกหลายอย่าง อาทิ หินและลูกหินบดยา พระขรรค์ เขาควางสำหรับใส่สรรพยาเมื่อสำเร็จแล้ว ด้านหน้าโรงพิธีต้องตั้งกะทะใบใหญ่ หนุนด้วยก้อนเส้าเป็นรูปกะโหลก 3 ก้อน เป็นต้น อนึ่งสำหรับพญายักษ์ที่เข้ากระทำพิธีจะต้องห่มผ้าและมุ่นหัวโขนตามสีของโรงพิธีด้วย เช่น ทศกัณฐ์ เข้าพิธีอุโมงค์จะห่มและมุ่นศีรษะด้วยผ้าสีขาว อินทรชิต ห่มและมุ่นศีรษะด้วยผ้าสีเขียว หรือไมยราพณ์ ใช้ผ้าสีดำห่มและมุ่นศีรษะเช่นกัน เว้นแต่ตัวกุมภกรรณที่ใช้ผ้าสีแดงเฉพาะห่ม แต่ไม่ได้มุ่นศีรษะเพราะหัวโขนของกุมภกรรณไม่มียอดมงกุฎ ส่วนผ้าที่ใช้ห่มตามสีต่างๆ นั้นแต่เดิมเป็นผ้ามุ้ง (ผ้าโปร่งลายเม็ดพริกไทย) และจะห่มเจริ่งป่าเปิดไหล่ด้านขวา ด้านซ้ายจับจีบทั้งชายผ้าลงด้านหน้า เรียกกันว่า “ห่มดอง” แต่ปัจจุบันผ้าที่ห่มใช้เนื้อผ้าชนิดอื่นและมีผืนเล็กกว่า จึงห่มเจริ่งป่าที่เรียกว่า “สไบเจียง”

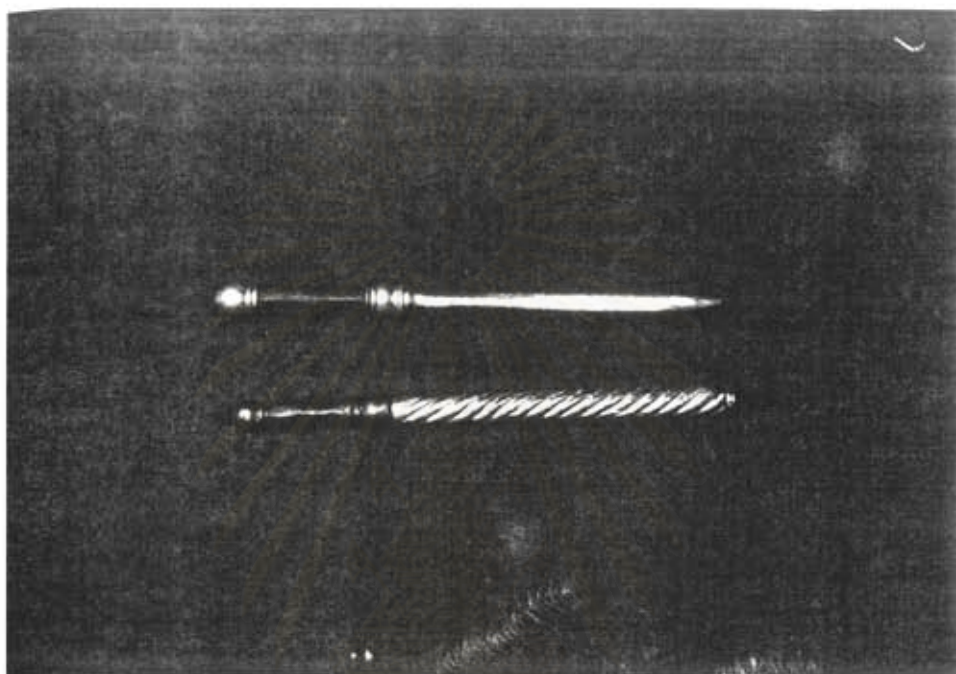
6. อาวุธและอุปกรณ์เบ็ดเตล็ด อาวุธในการแสดงโขนเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการแสดงและเป็นความงาม ทางทัศนศิลป์อีกด้วย อาวุธที่ใช้ในการแสดงโขนหน้าจอมีดังนี้

อาวุธเขนยักษและเขนลิง อาวุธเขนยักษเป็นอาวุธยาว มี 4 แบบ ผู้แสดงแต่ละคู่ต้องถืออาวุธให้ตรงกัน เช่นคู่ที่ 1 ถือดาบเขลย คู่ที่ 2 ถือโตมร คู่ที่ 3 ถือง้าว และคู่ที่ 4 ถือหอกเป็นต้น แต่เนื่องจากปัจจุบันอาวุธเขนยักษเหล่านี้ชำรุดสูญหายและไม่ได้จัดสรรงบประมาณ เพื่อซ่อมแซมหรือจัดสร้างขึ้นใหม่ อาวุธเขนที่ใช้ปัจจุบันจึงเหลือเพียงหอกเท่านั้น ส่วนอาวุธเขนลิงเป็นรูปดาบทำด้วยหวาย ทาสีไบมิตเป็นสีเงินและด้ามเป็นสีดำ

ภาพที่ 44 อาวุธเขนยักษและเขนลิง

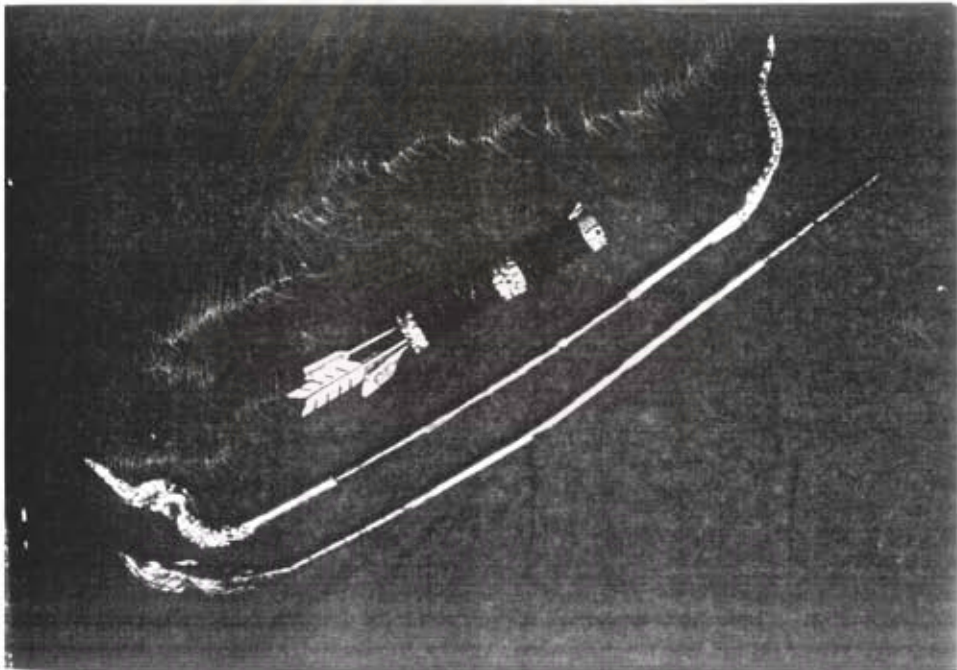
อาวุธเสนายักษ์ สิบแปดมงกุฏและสิงพญา อาวุธเสนายักษ์เป็นกระบอง ตอนบนกลึงเป็นเกลียว ทาด้วยสีเงินและด้ามเป็นสีเหลืองหรือดำ ความยาวประมาณ 40-50 เซนติเมตร อนึ่งอาวุธที่เป็น รูปกระบองสำหรับตัวตี อาจตกแต่งให้สวยงามขึ้น เช่น ประดับด้วยกระจกสี เป็นต้น ส่วนอาวุธ สิบแปดมงกุฏและสิงพญา ทำเป็นพระขรรค์สั้น โดยยาวไม่เกิน 40 เซนติเมตร ทาสีน้ำมันหรือแล็กเกอร์

ภาพที่ 45 อาวุธเสนายักษ์สิบแปดมงกุฏและสิงพญา

อาวุธของตัวตี คร ทำด้วยหวายตัดโค้ง ส่วนหัวเป็นหนังเขียนลายเป็นหัวพญานาค ส่วนปลาย เหลาเรียวแล้วใช้เชือกพันกันแตก ครเป็นอาวุธที่มีตัวตีใช้มากที่สุดและในการแสดงทำรบจะต้องใช้คันคร ในการตีประอาวุธกันก่อนจะแผลงลูกศรตามบท อนึ่งอาวุธครนี้อาจทำเป็นสองลักษณะเรียกว่า “ครรำ” และ “ครตี” ที่กล่าวมาแล้วเป็นลักษณะของครตีหรือครที่ใช้ได้ทั่วไปทุกโอกาส แต่ถ้าเป็นครรำจะประดับ ตกแต่งงดงามกว่า เช่น กระหนะลาดลายลงรักปิดทอง หรือประดับพลอย ห้ายศอาจทำรูปแบบอื่น ๆ เช่น มีห้ายงอนขึ้นให้รับกับหัวครเป็นต้น ครรำนั้นใช้เฉพาะตอนที่แสดงความสวยงาม เช่น ออกนั่งเมืองหรือออกว่าตรวจพล แต่เมื่อถึงบทรบจะต้องเปลี่ยนเป็นครตีแทน สิ่งที่จะต้องใช้กับครคือ กระบอกลูกศร กระบอกลูกศร คือ ภาชนะที่บรรจุลูกศรเป็นทรงกระบอก แต่เดิมเป็นโลหะตีลายซุบทอง มีสายคาดสะพายกับลำตัว ให้ห้ายลูกศรโผล่ขึ้นเหนือบ่าด้านขวา ผู้แสดงสามารถใช้มือขวาเอื้อมหยิบ ลูกศรมาแสดงท่าว่าได้ ตัวลูกศรเดิมเป็นโลหะซุบทองเช่นกัน เมื่อรำทำแผลงศร เช่นพระรามแผลงศร ไปต้องกว้างทองก็จะพุ่งศรไป ลูกศรมีน้ำหนักพอควรตัวกว้างทองก็รับตามวิถีของลูกศรได้สะดวก ปัจจุบันลูกศรทำด้วยไม้ไผ่เหลาน้ำหนักเบาจึงโยนและรับกันได้ยาก บางครั้งการแสดงก็เกิดผิดพลาดได้ง่าย

อนึ่งเรื่องการใช้กระบอกลูกศรนี้มีที่น่าสังเกตคือ ผู้ที่ติดกระบอกระเบิดได้แก่พระรามเพียงตัวเดียว และเฉพาะการแสดงบางตอนเท่านั้นเช่นตอนพระรามตามกวาง และตอนยกรบ ส่วนตัวทศกัณฐ์แม้จะถือศรเป็นอาวุธเช่นกัน แต่ก็ไม่เคยติดกระบอกลูกศร ถ้าจำเป็นจะต้องใช้ลูกศรประกอบท่ารำ ก็จะเห็นบไวที่เอว แล้วจึงชักขึ้นมารำตามบทเท่านั้น จากการสัมภาษณ์อาจารย์ราชมพ โปธิเวส และอาจารย์จตุพร รัตนวราหะ กล่าวตรงกันว่า การแสดงโขนของกรมศิลปากรตั้งแต่รุ่นครูอาจารย์และรุ่นที่แสดงเอง ตัวยักษ์ก็ไม่เคยติดกระบอกระเบิดแต่ใช้เห็นบลูกศรไว้ที่สะเอวแทน คุณครูทรง ปรากฏโพธิอ่อน อายุ 80 ปี เป็นศิลปินโขนท้ายวัง ในสมัยรัชกาลที่ 7 ให้ความเห็นเรื่องนี้ว่าน่าจะเป็นเพราะการแสดงหน้าจอ ที่ใช้ตัวตลกคือลูกศร เมื่อตัวโขนทำท่าแสดงเสร็จแล้ว ตลกจะถือลูกศรออกจากประตูฉากเข้าดำเนินเรื่องต่อไป ตัวโขนจึงไม่ต้องติดกระบอกลูกศรทุกครั้ง จะมีเพียงการแสดงตอนสำคัญ เช่น การแสดงหน้าพระที่นั่งที่ตัวโขนจะต้องเข้ารับศรเอง เพื่อความสมจริงตามบทบาท ซึ่งจะเป็นตัวยักษ์ที่ถูกพระรามแผลงศรสังหาร (ทรง ปรากฏโพธิอ่อน, สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม 2540)

ภาพที่ 46 ศรีรำ ศรีตี กระบอกลูกศร

พระขรรค์ยาว สำหรับตัวพระลักษณะทำด้วยไม้หรือวัสดุอื่นด้ามเป็นไม้กลึง ความยาวของพระขรรค์ทั้งหมดประมาณ 40-50 เซนติเมตร หากทำด้วยวัสดุอื่นๆ ไม่ควรมีน้ำหนักมากเกินไป เพราะอาจเป็นอุปสรรคต่อท่ารำได้

หอกและพลอง เป็นอาวุธของพญายักษ์ หอกและพลองของยักษ์ตัวเอกไม่ควรยาวมาก ความยาวที่เหมาะสมอยู่ระดับปลายคางของผู้แสดง โดยปกติหอกและพลองที่ใช้ในการแสดงจะยาวไม่เกิน 150 เซนติเมตร หอกของตัวดีควรตกแต่งให้งามกว่าหอกของตัวประกอบ หอกที่ใช้ในกรมศิลปากร ไม่นิยมมีกะบัง หรือกู่ตรงส่วนคอหรือโตใบหอก เพราะจะทำให้ไม่สะดวกในการรำท่าควงหอกต่างๆ แต่จะใช้วิธีตีลายด้วยรักและปิดทองประดับพลอย เพื่อความสวยงาม ส่วนพลองยาวก็เป็นพลองประดับกระจก สำหรับตัวโมยราพนธ์เป็นสีขาวล้วนเพราะสมมุติเป็นกลองแก้ว สำหรับตัวอื่นๆ อาจใช้กระจกสีประดับเป็นลวดลายได้ เช่น คทาของตัวสหัสเดชะ เป็นต้น

ภาพที่ 47 พระขรรค์ยาวหอกและพลอง

ม้าแผง การแสดงโขนบางตอนจะมีบทที่ ตัวเอกต้องขี่ม้าเป็นพาหนะ เช่น ตอนโมฆราพณ์ สะกดทัพ นนชวิกและวายุเวก สองกุมาร ขี่ม้าไปแจ้งข่าวศึกต่อโมฆราพณ์ ณ เมืองบาดาล และวีรุษจำบัง มีม้าชื่อ นิลพาหุเป็นพาหนะในการทำศึกกับพระราม ตัวโขนเหล่านี้จะใช้ม้าแผงติดที่สะเอด้านขวาเป็น สัญลักษณ์ให้รู้ว่าขี่ม้า

ภาพที่ 48 ม้าแผง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไม้ตะขาบ ทำด้วยไม้ไผ่ลำเล็กพอถือได้เหมาะมือ มีความยาวประมาณ 70 เซนติเมตร
 เกลาผิวออก தாகส่วนเนื้อไม้ด้านบนสองข้างเป็นช่องเสียง แล้วผ่าด้านล่างให้ทะลุถึงช่องที่தாகไว้ เมื่อตี
 จะเกิดเสียงดัง ใช้แสดงกับตัวตลก เพราะเมื่อตีแล้วจะเกิดแต่เสียง แต่ไม่ทำให้ผู้แสดงได้รับบาดเจ็บ

ภาพที่ 49 ไม้ตะขาบ

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

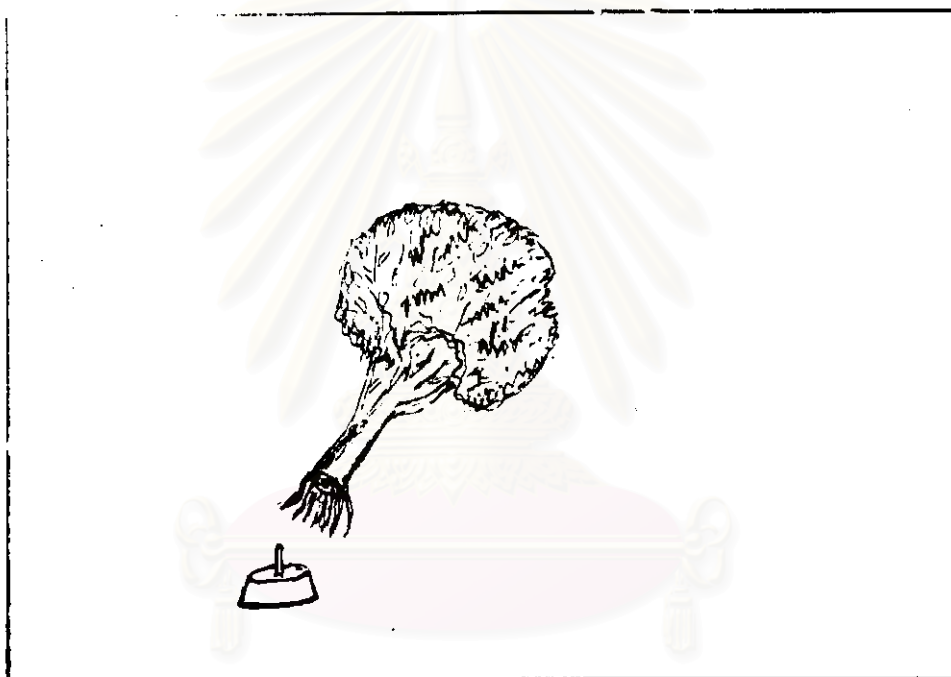
หมอนขวาน เป็นหมอนรูปสามเหลี่ยม แต่เดิมด้านฐานจะสั้นกว่าอีกสองด้าน เป็นทรงสูง ปัจจุบันเป็นสามเหลี่ยมด้านเท่า หน้าหมอนปักลวดลายด้วยด้ายและเลื่อม ใช้วางทางซ้ายของเตียงละคร ผู้แสดงตัวเอกอาจใช้กิริยาทักตอกหรืออิงกับหมอน ทำให้ไม่เก้อเขินเมื่อรับบทกับผู้แสดงตัวอื่นๆ

ภาพที่ 50 หมอนขวาน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ต้นไม้ แต่เดิมทำเป็นต้นไม้ปลอม มีโครงลำต้นกิ่งก้านและใบ ตอนล่างมีฐานและหลักสำหรับ
เสียบกับลำต้น ใช้ตอนสุครีพถอนต้นไม้ ปัจจุบันตัดกิ่งไม้จริงและใช้ตกลงถือนะแสดง ตัวตลกอาจเจรจา
หรือแสดงมุขตลกต่างๆ ทำนองเป็นเทวดารักษาต้นไม้

ภาพที่ 51 ต้นไม้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ก่อนหิน ก่อนหินทำด้วยโครงไม้ไผ่หรือโครงลวดทรงโก่ หุ้มด้วยผ้าดิบหรือผ้าใบ ทากาวหลายๆ ชั้นเมื่อกาวแห้งทาสีเทาดำ แต่งสีให้คล้ายก่อนหินธรรมชาติ ใช้กับการแสดงโขนชุดจองถนนและโขนตอน พาลีรบกับทรมพี ถ้าเป็นชุดจองถนนใช้ลวดขัดติดเป็นพวง พวงละ 4-5 ก้อน สำหรับเกี่ยวกับตัวหนุมาน ตามเนื้อความที่หนุมาน ผูกก่อนหินมาทุกชุมชน และสลัดออกให้นิลพัทรับ

อุปกรณ์เบ็ดเตล็ด ตามเนื้อเรื่องของการแสดงโขนแต่ละชุดอาจมีอุปกรณ์การแสดงที่นอกเหนือจาก อุปกรณ์หลักที่กล่าวมาแล้ว และสังเกตได้ว่าการแสดงโขนหน้าจอของกรมศิลปากรนั้น บางครั้งนิยมใช้ อุปกรณ์ฉากที่แสดง ณ โรงละคร (โขนฉาก) นำมาแสดงกับโขนหน้าจอด้วย เช่นการแสดงโขน ชุดไมยราพณ์สะกตทัพ ตอนหนุมานหักด่านเมืองบาดาล ฉากสระโบกขรณีจะทำฉากกอบัวเป็นกล่องสี่เหลี่ยม มีดอกบัวดอกใหญ่อยู่ตรงกลาง และก้านของดอกติดบานพับสามารถหักพลิกให้ดอกบัวตะแคง และเป็น ช่องให้หนุมานลอดลงไปกล่องได้ เมื่อถึงตอนนางพิรากวนมาดักน้ำเพื่อต้มสังหารพระรามกับ ไวยวิกบุตรชายของตนในตอนเช้า หนุมานอาสาช่วยโดยแปลงกายเป็นไขบัวเกาะชายฝั่งนางพิรากวนไป เมื่อผ่านด่าน อุปกรณ์ที่ใช้ก็จะมีตาซึ่งที่สามารถทำให้หักได้ และเมื่อถึงตอนหนุมานรบกับมัยราพณ์ท้ายคงตาล ก็จะต้องมีตะบองตันตาลสามต้นมาตีเกลียว ตะบองดังกล่าวทำด้วยหมอนยาวบิดเป็นเกลียวมีแกนไม้ด้านใน ยาวประมาณ 1.50 เมตร ลงสีน้ำตาลปนดำทำให้คล้ายต้นตาลสามต้นมาตีเกลียว ไมยราพณ์และหนุมาน ผลัดกันตี และหนุมานสามารถสังหารไมยราพณ์ได้ในที่สุด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.3 เครื่องแต่งกายและวิธีแต่งกายของทศกัณฐ์

ในการแสดงโขน เครื่องแต่งกายเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่มีผลอย่างมากต่อการแสดงของศิลปิน เพราะถึงแม้ว่าศิลปินจะได้รับการฝึกฝนจนมีฝีมือดีเพียงใด แต่ถ้าเครื่องแต่งกายเก่าหรือไม่ได้สัดส่วนสวยงามแล้วการแสดงนั้นก็พลตกคุณค่าลงได้ทันที ศิลปินที่มีชื่อเสียงในอดีตแทบทุกท่านจึงเอาใจใส่ต่อเครื่องแต่งกายเป็นพิเศษ ศิลปินบางท่านอาจมีเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับชิ้นสำคัญไว้เป็นส่วนตัว ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและเหมาะสมกับการแสดง เช่นการมีชฎา หรือหัวโขนที่รับกับใบหน้าและพองเหมาะกับศีรษะไว้ใช้ในการแสดงของตนเองโดยไม่ปะปนกับผู้อื่นเป็นต้น อย่างไรก็ตามในที่นี้จะกล่าวถึงเครื่องแต่งกายเฉพาะของตัวทศกัณฐ์ที่ใช้อยู่ในกรมศิลปากร และวิธีแต่งกายซึ่งจะดำเนินไปตามลำดับขั้นตอนการแต่งจริงดังนี้

ภาพที่ 52 เครื่องแต่งตัวยักษ์ทศกัณฐ์
(ภาพลายเส้นจากหนังสือโขน ของนายธนิต อยู่โพธิ์)

เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับและการแต่งตัวของทศกัณฐ์

1. กำไลเท้า
2. สนับเพลลา
3. ผ้าถุง ไนวรรณคดี เรียกว่าภูษา หรือ พระภูษา
4. ห้อยข้าง หรือ เจียรระบาด หรือ ชายแครง
5. ผ้าปิดกัน หรือ ห้อยกัน อยู่เบื้องหลัง
6. เสื้อ ไนวรรณคดี เรียกว่าฉลององค์ หรือ สมมุติเป็นเกราะ
7. รัตสะเอว หรือ รัตองค์ หรือรัตพัสตร์
8. ห้อยหน้า หรือ ชายไหว
9. เข็มขัด หรือ ปั้นหน่ง
10. รัตอก หรือ รัตองค์ ในพระตำราทรงเครื่องต้น เรียกว่ารัตพระอุระ (สมมุติเป็นเกราะ)
11. อินทรธนู
12. กรองคอ หรือ นวมคอ ไนวรรณคดี เรียกว่า กรองคอ
13. ทับทรวง
14. สังวาล
15. ตาบทิศ
16. แหวนรอบ
17. ปะวะหล้า
18. กำไลแผง ไนวรรณคดี เรียกว่า ทองกร
19. พวงประคำคอ
20. หัวโขน ในภาพนี้เป็นหัวทศกัณฐ์
21. ถ้ำมรงค์
22. คันคร

สนับเพลลา เป็นกางเกงขายาวเรียวยาวถึงน่อง ตอนบนใช้ผ้าดิบหรือผ้าพื้นสีต่าง ๆ เย็บเป็นรูปกางเกงขาตรงยาวประมาณ 120 เซนติเมตร หรือทำเป็นทुरुตเคียนเอว ตอนใต้เข้าถึงน่องมีผ้าชนิดมันสีแดงหรือเขียว ต่อเป็นเชิงอีกทีหนึ่ง ส่วนปลายขาปัจจุบันนิยมทำเป็นเชิงงอนแล้วปักกลดลายด้วยด้นและเลื่อม การนุ่งสนับเพลลาไม่ควรนุ่งให้เชิงสูงเกินไป ควรให้เชิงอยู่ต่ำกว่าเข่าลงมาเล็กน้อย เมื่อนุ่งแล้วควรทดลองย่อเหยียดให้เต็มที่ก่อนแล้วจึงเคียนเอว

กำไลเท้าหรือข้อเท้า เครื่องประดับสวมข้อเท้า ในการแสดงทำได้สองลักษณะ ลักษณะแรกทำด้วยผ้ากำมะหยี่หรือผ้าดาวน์สีแดงหรือสีเขียว ปักด้วยดินและเลื่อม ทำเป็นแผ่นรัดรอบข้อเท้าด้วยวิธีเย็บชายทั้งสองติดเข้าด้วยกัน ลักษณะที่เป็นแผ่นผ้าปักนี้มักจะเรียกกันว่า “ข้อเท้า” นิยมใช้กันมากในยุคแรกๆ ของโซนกรมศิลปากรที่จัดแสดง ณ โรงละครศิลปากรตั้งแต่พ.ศ.2489 ปัจจุบันยังใช้กับพญายักษ์ที่มีศักดิ์รองลงมา เช่น ยักษ์น้อย ยักษ์ต่างเมือง และตัวประกอบอื่นๆ ส่วนตัวยักษ์ใหญ่ได้แก่ทศกัณฐ์ นิยมสวมเครื่องประดับข้อเท้าเป็นลักษณะที่ 2 คือ กำไลเท้าซึ่งเป็นกำไลหัวบัว ทำด้วยโลหะชุบทอง ซึ่งถือกันว่ามีความงาม และมีสกุลสูงกว่าข้อเท้าที่ทำด้วยผ้าปัก เพราะมีราคาแพงกว่า ศิลปินต้องเลือกกำไลที่สวมแล้วไม่ดับข้อเท้า ส่วนข้อเท้าผ้านั้นสิ่งที่ควรระมัดระวังคือ การเย็บตรงชายทั้งสองควรจะเย็บด้วยเงื่อนตายหลายๆ ชั้น เพื่อป้องกันมิให้ข้อเท้าหลุดขณะแสดง เพราะจะขาดความงามไปได้ทันที

แหวนรอบ โบราณทำเป็นแหวนวงเล็กๆ ผูกร้อยเรียงต่อกันด้วยเชือกรอบข้อมือ ข้อเท้า ปัจจุบันทำด้วยเส้นโลหะขดคล้ายวงแหวน เรียงต่อกันรอบข้อมือ โดยใช้ขอเกี่ยว หรือเชือกเย็บชายทั้งสองข้างเข้าด้วยกัน แหวนรอบถ้าใส่ข้อเท้าจะอยู่ด้านล่างของกำไลเท้า แต่จะไม่ใช้กับข้อเท้าผ้า ส่วนข้อมือประดับต่อจากทองกรหรือกำไลแผงเช่นกัน (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 209)

ผ้าพอก เป็นผ้าที่ใช้หนุนเสริมส่วนสะโพกของผู้แสดงโขนที่เป็นตัวดีทุกตัว เพราะสรีระของชายสะโพกไม่ผายออกเหมือนหญิง ผ้าที่ใช้เป็นผ้าโจงกระเบนหรือใช้ผ้าแดงที่หนุนในการฝึกหัด เมื่อผูกชายพกเป็นเงื่อนตายแล้วให้จับชายผ้าด้านล่างที่ละข้างเข้ามาประมาณ 1 เมตร ทบชายผ้าเข้ามารวบไว้จนมีส่วนหน้าบริเวณสะโพก แล้วจึงหนีบไว้ที่สะเอว เมื่อทำสองข้างให้ผ้าที่มากองที่สะโพกเท่ากันแล้วจึงย่อเหลี่ยม ดึงชายผ้าส่วนล่างขึ้นมาจนถึงบริเวณเป้าสนับเพลา แล้วนำมาหนีบไว้กับชายพกด้านหน้า การนุ่งวิธีนี้เป็นวิธีการนุ่งแบบโบราณเห็นได้ว่า ช่วยกระชับเป้ากางเกงสนับเพลาไปในตัว ครูโบราณเชื่อว่าเป็นวิธีการที่จะช่วยให้เกิดความปลอดภัยจากการเป็นโรคไส้เลื่อนได้ เพราะในขณะที่แสดงโขนต้องใช้พลังกำลังและความกระตือรือร้นมาก การนุ่งในลักษณะนี้ถ้าไม่ดีหรือไม่ถูกวิธีจริงๆ แล้วจะทำให้หลวมและชายพกด้านหน้าที่หนีบไว้หลุดได้ ซึ่งจะสร้างปัญหาในการแสดงที่ใช้เวลายาวนาน เพราะถ้าเกิดการหลุดของผ้าพอกแล้ว ผ้าก็จะเลื่อนออกมาด้านนอกซึ่งจะแลดูไม่งามเป็นอย่างยิ่ง ปัจจุบันจึงนิยมนุ่งโดยทบผ้ามารวมกันไว้ที่สะโพก แล้วหนีบชายให้ดึงไว้ที่ชายพกทั้งสองข้างโดยไม่ต้องดึงชายผ้าด้านล่างขึ้นมาหนีบไว้ด้านหน้า และทำให้ผ้าส่วนสะโพกมีปริมาณมากขึ้นด้วย (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 202)

ผ้านุ่ง ในวรรณคดีเรียกภูษา ปัจจุบันตัวทศกัณฐ์ในกรมศิลปากรใช้ผ้ายกสีแดง ขนาดกว้าง 36 นิ้ว และยาวประมาณ 120 นิ้ว นิยมกันว่าควรเป็นผ้าหน้ากว้างและจะต้องมีเชิงผ้าด้วย ส่วนดอกก็นิยมกันว่าควรเป็นดอกยกเงิน เพราะจะเห็นลายผ้าได้เด่นกว่ายกทองและเข้ากับเครื่องปักอื่นๆ ที่ปักด้วยดินและเลื่อมสีเงินทั้งสิ้น วิธีนุ่งเรียกกันว่านุ่งแบบกันแป้น โดยนุ่งโจงลักษณะจับจีบด้านข้าง ข้างละสามจีบ เรียกว่านุ่งจีบโจง ชายผ้านุ่งด้านล่างควรยาวเสมอกับปลายเข้าขณะย่อเหลี่ยม และจีบทั้งสองข้าง

ควรพองออกเท่าๆ กัน โดยมีผ้าพอกหนุนอยู่ด้านใน การนุ่งผ้าเมื่อผู้แต่งจัดจีบและชายผ้าทั้งด้านหน้า ด้านหลังเรียบร้อยแล้ว จะเคียนเอวไว้ด้วยผ้าดิบที่เรียกว่า “ผ้าทับหาง” และวิธีเคียนนั้นต้องดึงรั้ง จนแน่นมากที่สุดด้วย ศิลปินผู้แต่งจะต้องระวังในการคลี่ผ้าทับหางให้แผ่ออกเป็นแผ่น เพราะถ้าไม่คลี่ผ้า ออกให้ดีแล้ว เมื่อแสดงไประยะหนึ่งจะรู้สึกเจ็บบริเวณสะเอว และจะเป็นอุปสรรคกับการแสดงได้ (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 203)

ห้อยกันหรือผ้าปิดกัน ผ้าห้อยด้านหลัง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราช วินิจฉัยว่า ยักษ์นุ่งผ้าตกเขมรอย่างขอม ผ้าปิดกันก็คือชายกระเบนที่ชักขึ้นให้สูงแล้วปล่อยห้อย ลงมาด้านหลัง ภายหลังจึงทำเป็นผ้าอีกผืนหนึ่งต่างหาก ผูกแทรกชายกระเบน (พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ, 2513 : 77) ปัจจุบันผ้าห้อยกันทำให้เข้าชุดกันกับห้อยหน้าห้อยข้างและ รัดสะเอว เรียกว่า “ชุดห้อยหน้าเจียรบาด” ตัวทศกัณฐ์นิยมใช้ผ้าตัวนพื้นสีเขียว ขอบขลิบด้วยสีแดง หรืออาจใช้พื้นเป็นสีแดงและขลิบด้วยสีเขียวก็ได้ ปักเป็นลวดลายกนกด้วยดินและเลื่อม ส่วนบนทบเชิง ผ้าลง เพื่อร้อยเชือกสำหรับผูกเคียนเอวได้ ปัจจุบันศิลปินในชนบททุกคนเมื่อสวมห้อยกันจะต้องพับทบ ส่วนบนลงมาเพื่อให้ผืนผ้าสั้นกว่าแบบที่ทำมา ลวดลายส่วนบนจึงถูกทับขาดหายไป (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 215)

ชายแครงหรือห้อยข้าง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 อธิบายว่า “ผ้าห้อยทับ หน้าขาทั้งสองข้าง” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525) ซึ่งน่าจะใช้ในความหมายเดียวกับ เจียรบาด ตามพจนานุกรมว่า “ผ้าคาดเอวชนิดหนึ่ง มีชายห้อยลงที่หน้าขา” ปัจจุบันเป็นผ้าตัวนหรือ ผ้าชนิดมันปักลวดลายด้วยดินและเลื่อม ประดับชายครุยด้านล่าง สำหรับทศกัณฐ์ใช้เนื้อผ้าสีเขียวขลิบแดง หรือพื้นแดงขลิบเขียว ส่วนบนทบเชิงผ้าลงร้อยเชือกสำหรับคาดเคียนเอว เมื่อสวมแล้วชายแครงหรือห้อยข้าง จะต้องสั้นกว่าชายไหวหรือห้อยหน้าเล็กน้อย ขนาดที่ใช้อยู่ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ มีขนาดกว้าง 14 ซม. ยาว 58 ซม. เมื่อคาดชายแครงแล้วจะต้องแยกชายผ้าที่ปล่อยไว้ด้านหลังรั้งมาทับกับสะเอวทั้งสอง ข้างแล้วใช้ผ้าทับหางทับและชายผ้าและดึงมาผูกเป็นปมไว้ด้านหน้า (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 204)

เสื้อหรือฉลององค์ เสื้อของทศกัณฐ์เป็นเสื้อแขนยาวแต่เดิมตัวเสื้อและแขนอาจเป็นคนละสี เหมือน กับเสื้อที่ใช้ในการรบบสมัยโบราณ กล่าวคือเป็นเสื้อแขนยาวตัวในตัวหนึ่งและเป็นเสื้อเกราะชั้นนอกอีกตัวหนึ่ง เสื้อในลักษณะนี้กรมศิลปากรใช้ครั้งสุดท้ายเมื่อเปิดโรงละครแห่งชาติ พ.ศ.2507 ปัจจุบันนิยมใช้เสื้อและ แขนเป็นตัวเดียวกัน และกรมศิลปากรใช้สีเขียวซึ่งเป็นสีกายของทศกัณฐ์เป็นผ้าตัวนหรือผ้าชนิดมัน ปักลวดลายด้วยดินและเลื่อม ลวดลายมักจะอยู่ในกรอบตารางสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เป็นประเภท ลายหน้าขบ แสดงถึงความดุร้ายของพญายักษ์ ขนาดของเสื้อที่ใช้อยู่ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ปัจจุบัน

รอบอกกว้าง	40 นิ้ว
ตัวเสื้อยาว	24 นิ้ว
แขนยาว	25 นิ้ว

การเย็บเสื้อควรวัดยารักร้อยที่คว้นเป็นเกลียว เพราะจะทำให้เสื้ออยู่ตัวไม่ยืดออกหลวมในภายหลัง และควรมีหมอนหนุนบริเวณอกเพื่อช่วยให้อกนูนได้รูปทรงดีขึ้น วิธีเย็บไม่ควรเย็บบริเวณอกช่วงลิ้นปี ให้แน่นจนเกินไปควรเหลือที่ไว้สำหรับการผ่อนหายใจได้สะดวกขณะแสดง แต่จะรัดให้แน่นในช่วงหน้าท้อง เพื่อให้แลเห็นส่วนเอวคอดได้รูปทรงที่ดี การเย็บเสื้อจะเย็บลงมาถึงสะโพก แล้วจึงตลบชายเสื้อด้านล่าง ขึ้นรั้งมารวบไว้ด้านหน้าให้ชายเสื้อแนบกับสะโพก (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 205)

รัดสะเอว เรียกว่า รัดพัสเตอร์ หรือรัดพัสเตอร์ เป็นผ้าคาดเอว ทำด้วยผ้าท่วนหรือผ้าชนิดมัน ปักด้วยด้ายและเลื่อมมีขอบด้านล่าง สีเข้าชุดกับห้อยหน้าและห้อยข้างดังกล่าวมาแล้ว ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ มีขนาดกว้าง 20 ซม. และยาว 110 ซม. รัดสะเอวคาดทับรอบสะโพกที่เย็บรั้งชายเสื้อไว้แล้ว เพื่อปิดบัง มิให้เห็นความไม่เรียบร้อยของชายผ้านุ่งและชายเสื้อ ด้านล่างมีเชือกสองเส้น เมื่อรวบชายรัดสะเอว กับปมผ้าแล้วจึงมัดด้วยเชือกดังกล่าว แล้วใช้ด้ายที่รัดเสื้อเย็บต่อลงมาตรงรัดสะเอวให้แนบกับสะโพก อีกครั้งหนึ่ง (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 206)

ชายไหวหรือห้อยหน้า เป็นผ้าห้อยอยู่ระหว่างชายแครง ปัจจุบันเป็นผ้าห้อยชายตรง ปักด้วยด้าย และเลื่อม ติดชายครุยด้านล่าง ลวดลายของห้อยหน้าสำหรับตัวทศกัณฐ์นิยมประดิษฐ์เป็นลายหน้าขบ ล้อมด้วยลายกนก แสดงถึงความเข้มแข็งและดุร้ายของพญายักษ์ แต่เดิมนิยมสอดสีสลักระหว่างแม่ลาย ตอนล่างและตอนบน ปัจจุบันนิยมทำเป็นสีเดียว คือสีแดงหรือสีเขียว วิทยาลัยนาฏศิลป์ปรับปรุงขนาด ให้ใกล้เคียงกับของโบราณโดยมีขนาดกว้าง 29 ซม. และยาว 59 ซม. เมื่อผูกห้อยหน้าเรียบร้อยแล้ว ให้รวบชายผ้าด้านบนเข้าหากัน แล้วจึงคาดเข็มขัดทับ (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 207)

เข็มขัด ประกอบด้วยหัวเข็มขัดในวรรณคดีเรียกปิ่นเหนง และสายเข็มขัด หัวเข็มขัดทำด้วยโลหะ ตัวเรือนยกสูงชั้นสองหรือสามชั้น ประดับด้วยพลอยขาวหรือพลอยสีต่างๆ แล้วแต่จะเห็นงาม ส่วนสายเข็มขัด ทำได้หลายลักษณะ เช่น สายเข็มขัดที่เรียกว่า “เข็มขัดวิทยาศาสตร์” คือสายเข็มขัด ที่ทำจากอลูมิเนียม เป็นสีทองหรือสีเงิน มีคุณสมบัติที่ดีคือสีไม่ลอกและราคาไม่แพง ส่วนสายเข็มขัด ที่นิยมยกย่องกันว่ามีสกุลสูง คือสายเข็มขัดที่เรียกกันว่า “ลายทางมะพร้าว” ทำด้วยเงินแท้เส้นเล็กๆ ถักสานต่อกันเป็นสายเข็มขัด มีสลักสำหรับปรับสายให้สั้นและยาวตามขนาดเอวของผู้คาด แล้วนำไป กะไหล่ทองอีกชั้นหนึ่ง เข็มขัดของตัวทศกัณฐ์ควรมีความกว้างไม่ต่ำกว่า $1\frac{1}{2}$ นิ้ว และยาวประมาณ 40 นิ้ว จึงจะเหมาะสม (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 208)

ทองกรหรือกำไลแฝง เป็นเครื่องประดับสวมที่ข้อมือ ทำด้วยโลหะเป็นแผ่นโค้ง มีบานพับ ตรงกลางประดับด้วยพลอยแล้วนำไปชุบเงินหรือทอง สวมข้อมือทับบนชายแขนเสื้อ เมื่อตัวกำไลประกบ รอบข้อมือแล้วจึงใส่สลักบังคับไว้ แล้วใช้ด้ายพันรอบกำไลเย็บตรงกับแขนเสื้อไว้ด้วย กำไลแฝงนี้

ควรทำให้ใหญ่กว่าข้อมือ เพราะเวลาสวมต้องทับอยู่บนแขนเสื้อ ปัญหาที่มักจะพบเสมอคือ กำไลแผงเล็กสวมได้ไม่รอบข้อมือไม่สามารถจะไขสลักได้ คงต้องใช้เชือกมัดไว้เท่านั้น ปัญหาในการสวมกำไลแผงคือไม่ควรรัดให้แน่นจนเกินไป และควรจะรัดในขณะที่ตั้งปลายมือได้ และเผื่อที่ไว้สำหรับเครื่องประดับปลายแขนอื่น ๆ ด้วย

ปะวะหล้า เครื่องประดับที่สวมต่อจากทองกร ปะวะหล้าอาจทำด้วยโลหะเป็นลูกปัดรูปทรงต่าง ๆ เช่น ประคำ ลูกมะยมหรือลูกมะเฟืองเล็ก ๆ ซึ่งอาจมีขนาดต่าง ๆ กัน ร้อยด้วยสายสร้อยหรือเชือกด้านในเพื่อใช้ผูกกับข้อมือ นิยมนำไปชุบด้วยสีทองหรือสีเงิน เมื่อสวมแหวนรอบแล้วปะวะหล้าจะอยู่ระหว่างแหวนรอบและทองกร (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 209)

รัดอก ในการแสดงโขนละครเรียกว่าเกราะ มักทำเป็นรูปทรงกลมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นลวดลายหน้าขบปีกด้วยดินและเลื่อม รัดอกมีสี่ชิ้น มีสายคาดรอบอก คือด้านหน้า หลังและด้านข้างของลำตัวทั้งสองข้าง โดยเย็บตรงติดกับตัวเสื้อ ทศกัณฐ์จะต้องใส่รัดอกหรือเกราะนี้ทุกครั้ง ตามเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์ เป็นเครื่องประดับเพื่อปกปิดงาช้างของพระอิศวรที่ขีว้างติดอกทศกัณฐ์ไว้ (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 210)

อินทธรณู เป็นเครื่องประดับบ่าของยักษ์หรือพระ ความจริงคือปลายแขนเสื้อเกราะตัวนอกนั่นเอง ใช้ผ้าตัวนหรือผ้าชนิดมันให้สีติดกับเสื้อในที่นี้เป็นสีแดง ทำเป็นรูปโค้งปลายแหลมสองชิ้นประกบกัน ปีกลวดลายทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ภายในใช้วัสดุตามให้ผ้าตัวนคงรูป เช่นโบราณใช้โบราณวางซ้อนกันแล้วเย็บ ตัดแต่งให้ได้รูปของอินทธรณู ปัจจุบันใช้กระดาษแข็งหรือแผ่นพลาสติกกรูอยู่ด้านใน วิธีแต่งเย็บด้านบนติดกับบ่าเสื้อ ควรเย็บและผูกเป็นเงื่อนตาย 2-3 ครั้ง เพื่อกันหลุด ด้านล่างโยงสายเชือกให้กระชับกับรักแร้ การติดอินทธรณูควรติดให้ระดับเท่ากันทั้งสองข้าง และเย็บให้มั่นคงแข็งแรง เพราะถ้าเกิดอุบัติเหตุอินทธรณูหลุดกลางเวที ตัวโขนจะลดความงามในเชิงทัศนศิลป์ลงทันที และจะทำให้การแสดงเสียหายอย่างมาก

กรองคอหรือนวมคอ เป็นเครื่องประดับคอชนิดหนึ่ง ทำด้วยผ้าสีเดียวกับอินทธรณู กว้างมาถึงบ่าริมทำเป็นหยักโดยรอบ สำหรับของตัวทศกัณฐ์นิยมหยักเป็นรูปกลีบบัวแปดกลีบ ปีกลวดลายกนกด้วยดินและเลื่อม กรองคอที่ดีเมื่อเย็บทบชายทั้งสองข้างเข้ามาชิดกันแล้ว แผ่นนวมจะต้องแนบกับบ่าไม่กระเดิดหรือนูนขึ้นมา (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 211)

ทับทรวง บางทีเรียกว่าดาบหน้าหรือดาบทับ ทำด้วยโลหะ เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ขุดเงินหรือทองประดับพลอย มีสายคล้องคอ ทับทรวงนั้นต้องติดให้พอดีกับช่วงอก ไม่สูงหรือต่ำเกินไป เพราะจะมีสายสังวาลสวมมาไขว้กันอยู่เหนือทับทรวงอีกชั้นหนึ่ง (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 212)

สังวาล คือสร้อยตัวที่พาดจากไหล่ไขว้กันสองเส้นทำได้หลายลักษณะ เช่น ไขเพชฌฆายและกรุด้วยสายกำมะหยี่ หรืออาจทำเป็นสร้อยลวดลายต่างๆ เช่น ลายดอกพิกุล หรือลายประจำยาม ประดับด้วยพลอย หรือกระจกสีเป็นต้น ส่วนที่ไขว้ทับกันด้านหลังติดตาหลังรูปทรงเป็นลักษณะสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเช่นกัน แต่เล็กกว่าตาหน้า ด้านหน้าตรงสะโพกติดตาบทศ ที่มีลักษณะคล้ายตาหน้าแต่ขนาดเล็กกว่าห้อยอยู่กับสายสังวาล เมื่อสวมสายสังวาลเข้าที่แล้วควรเข็บตรึงสายสังวาลกับตัวเสื้อตรงบริเวณอกเพื่อกันชายเคลื่อนที่ขณะแสดง (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 212)

พวงประคำคอ ทำด้วยเงินหรือโลหะชุบทอง เป็นสร้อยลูกประคำร้อยด้วยสร้อยเส้นเล็ก ๆ หรือเชือกด้านใน ไขสวมภายหลังใส่เครื่องประดับอื่น ๆ แล้ว ความยาวของพวงประคำคือ เมื่อสวมแล้วจะอยู่ระดับทับทรวง แต่เดิมใส่แต่เฉพาะตัวทศกัณฐ์ คล้ายเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่ง ปัจจุบันตัวเอกอื่นๆ เช่น พระราม พระลักษมณ์ หรือพญายักษ์ตัวรอง ก็นิยมนำมาใส่ความหมายจึงลดลงเป็นเพียงเครื่องประดับเพื่อความสวยงามเท่านั้น (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 212)

หัวโขน หัวทศกัณฐ์เป็นหัวโขนที่มีส่วนสูงและหนักที่สุด เพราะมีหน้าถึงสามชั้น หัวโขนที่ติดนอกจากมีรูปแบบถูกต้องตามทัศนศิลป์แล้วยังต้องมีคุณสมบัติที่เบา สวมแล้วกระชับหน้า ส่วนที่เจาะเป็นช่องมองต้องพอดีกับตาของผู้สวม และช่องไม่เล็กเกินไป หรือมีส่วนประกอบอื่นๆ บดบังเช่นเขี้ยวเป็นต้น ทำให้เป็นอุปสรรคกับผู้แสดงได้ และเนื่องจากศิลปินส่วนใหญ่จะต้องใช้หัวโขนที่หน่วยงานจัดไว้ให้ซึ่งอาจมีหัวให้เลือกสวมไม่มากนัก และผู้แสดงก็มักจะประสบปัญหาที่หัวโขนสวมไม่พอดีกับศีรษะของตนซึ่งพอมีหนทางแก้ไขได้ดังนี้ (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 213)

กรณีหัวโขนคับเกินไป ถ้าคับไม่มากให้ใช้น้ำลูบด้านในของหัวโขนทิ้งไว้สักพัก น้ำจะช่วยให้หัวโขนที่ทำด้วยกระดาษขยายตัวได้เล็กน้อย แล้วจึงค่อย ๆ สวมหัวและขยับเข้าไปทีละน้อย จนเข้าไปทั้งได้ทั้งหมด กรณีถอดก็ต้องค่อย ๆ ขยับออกเช่นกัน แต่ถ้าหัวคับมากก็อาจต้องเปลี่ยนตัวผู้แสดง หรือถ้ามีความจำเป็นต้องแสดงจริงๆ ครูผู้ควบคุมอาจขอสมาลาโทษต่อครูและใช้วิธีผ่าด้านหลังใบหูของหัวโขนทั้งสองข้างเพื่อให้สวมลงไปได้และเมื่อเสร็จภารกิจแล้วหัวโขนนั้นก็จะต้องได้รับการซ่อมทันที เพื่อให้อยู่ในสภาพเดิม กรณีต้องผ่าหัวดังกล่าวจึงเป็นกรณีสุดท้ายเพราะมีความจำเป็นจริงๆ เท่านั้น

กรณีหัวหลวม จะใช้ผ้าขนหนูผืนเล็ก ๆ หนุนส่วนบนหน้าผาก แล้วลองสวมดูอาจเพิ่มหรือลดปริมาณของผ้าได้ จนหัวโขนกระชับกับศีรษะของตนเองมากที่สุด

การสวมหัวโขนจำเป็นต้องทำให้หัวกระชับกับศีรษะให้มากที่สุด เพราะถ้าไม่กระชับจริงๆ หัวจะคลอนและอาจทำให้การมองได้ไม่ดี ผู้แสดงจะต้องกังวลกับหัวโขนอยู่ตลอดเวลา เช่นการจับหัวให้เข้าที่บ่อยๆ

ทำให้ทำเสียได้ วิธีที่จะช่วยให้หัวโขนกระชับกับใบหน้าและนิยมปฏิบัติกันเป็นจารีตคือการสวมเชือกคาบปกติหัวโขนที่ใช้แสดงจะเจาะรูเล็กๆ ไว้ตรงปากสำหรับสอดเชือกคาบจากด้านนอกเข้าไป เมื่อผู้สวมคาบเชือกแล้วจะช่วยยึดหัวโขนให้แนบกับศีรษะยิ่งขึ้น การทำเชือกคาบทำได้หลายแบบ โดยใช้เชือกสีขาวที่ใช้เย็บเครื่องนั้นเอง มาทบกันเข้าหลายๆ ทบให้ยาวประมาณ 20 ซม. แล้วผูกส่วนกลางกับก้านรูปที่หักยาวประมาณ 1 นิ้ว สอดชายเชือกทั้งสองเข้าไปในรูที่เจาะหัวโขนไว้ เมื่อดึงชายเชือกด้านในจนตึงไม้ก้านรูปจะขยับอยู่ด้านนอก แล้วจัดไม้ก้านรูปเป็นแนวนอน ตามลักษณะปากของหน้าโขน ไม้ก้านรูปที่มีสีแดงเมื่อมองในระยะไกลๆ จะแลดูกลมกลืนไปกับหัวโขนได้ สำหรับผู้ที่เอาใจใส่กับเชือกคาบ และต้องการความแข็งแรงหรือกระชับในการคาบ อาจทำได้อีกวิธีหนึ่งดังนี้ เมื่อทบเชือกยาวประมาณ 20 เซนติเมตร หลายๆ ทบ จนได้ความหนาที่ต้องการแล้วจับชายเชือกข้างหนึ่งไว้ พันเชือกอีกข้างโดยหมุนไปทางเดียวจนได้เกลียวแน่น ทบชายเชือกทั้งสองเข้าด้วยกัน เชือกจะเกาะตัวกันเป็นเกลียว ผูกปลายเชือกและสอดไม้ก้านรูปขัดไว้ แล้วจึงร้อยส่วนปลายเข้าไปในช่องปากหัวโขน เชือกคาบลักษณะนี้มีความแข็งแรงและคาบได้สะดวกกว่าแบบแรก (ดูภาพในภาคผนวก ภาพที่ 214)

เครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์ที่พรพณามาทั้งหมดนี้เป็นการแต่งกายโดยทั่วไปในการแสดงทุกตอนของตัวทศกัณฐ์ มีเครื่องแต่งกายชิ้นสำคัญบางชิ้นที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากเครื่องแต่งกายของพญายักษ์ตัวอื่นๆ คือ เสื้อ รัดอก พวงประคำ และหัวโขน ดังมีรายละเอียดดังนี้

เสื้อหรือฉลององค์ของทศกัณฐ์ ทำลวดลายปักเป็นรูปหน้าขบหรือหน้าภาพมีลักษณะงดงามกว่าพญายักษ์ตัวอื่นๆ ส่วนสีของตัวเสื้อมาตรฐานของกรมศิลปากรปัจจุบันใช้สีเขียว เพราะถือว่าสีเขียวเป็นสีกายของทศกัณฐ์ ฉะนั้นการที่ให้ทศกัณฐ์สวมเสื้อเขียวจึงเป็นการย้ำเพื่อทำความเข้าใจกับผู้ชมถึงลักษณะสีกายของตัวทศกัณฐ์ด้วย

รัดอกหรือเกราะ ตัวเกราะมี 4 ชิ้น เป็นรูปทรงพุ่มมีสายปักด้วยดินและเลื่อม นิยมทำเป็นหน้าขบเช่นกัน มีสายคาดรอบอก เกราะจะวางอยู่ด้านหน้า ด้านหลัง และด้านข้างลำตัวทั้งสองข้าง โดยเย็บแผ่นเกราะดังกล่าวให้แนบกับตัวเสื้อ การที่ตัวทศกัณฐ์ต้องสวมเกราะอยู่ตลอดเวลาเพราะตามเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ใช้เป็นเครื่องประดับเพื่อปกปิดงาช้างที่ถูกพระอิศวรขว้างติดอกทศกัณฐ์อยู่ ในการแสดงจึงแตกต่างจากตัวอื่นๆ เช่นพระรามจะสวมเกราะเฉพาะในบทออกรบเท่านั้น

พวงประคำคอ เป็นลูกประคำทำด้วยโลหะสีทองหรือเงิน มีความยาวเมื่อสวมแล้วไม่เกินทับทรวง ลูกประคำด้านบนควรมีขนาดเล็กกว่าด้านล่าง การที่ทศกัณฐ์สวมประคำคอแสดงให้เห็นว่าทศกัณฐ์เป็นผู้ขำขันในการใช้เวทมนต์ ประคำคอใช้ในความหมายของเครื่องรางของขลังประจำตัวทศกัณฐ์เมื่อยามมีเหตุเภทภัยก็จะใช้ประกอบในการรำยมนต์ต่างๆ

หัวโขน หัวทศกัณฐ์ทำเป็น 3 ชั้น หน้าใหญ่ชั้นล่างเป็นลักษณะปากแฉะเขียวโจ่ง ตาโพลง ด้านหลังทำเป็นหน้าเล็ก ๆ อีก 3 หน้า ชั้นที่ 2 เป็นหน้าเล็ก ๆ อีก 4 หน้าเช่นกัน ส่วนชั้นที่ 3 เป็นหน้าพรหมสวมมงกุฎยอดชัยมีหน้าเดียว เพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่าทศกัณฐ์เป็นพงษ์พรหม ที่นำสังเกตุคือ หัวโขนจะทำหน้าทศกัณฐ์ไว้เพียง 9 หน้า โดยนับหน้าของศิลปินผู้สวมหัวโขนด้วยจึงครบสิบเป็นอุทาหรณ์ว่าขณะสวมหัวแสดง ศิลปินต้องมีความรู้สึกนึกคิดว่าตนเป็นตัวทศกัณฐ์ด้วย ทศกัณฐ์เป็นตัวโขนเพียงตัวเดียวที่สามารถสวมหัวโขนได้ 2 ลักษณะ คือสีเขียว ใช้ในการแสดงทั่วไปได้ทุกตอน เพราะถือว่าเป็นสีกายของทศกัณฐ์ ส่วนหัวที่เป็นสีทองจะใช้เฉพาะตอนที่ทศกัณฐ์แสดงอารมณ์รื่นเริงยินดี ปราศจากความทุกข์โศก ซึ่งจารีตในการแสดงโขนนิยมใช้ในช่วงนางลอยและชุดทศกัณฐ์ลงสวน ส่วนตอนอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ก็นิยมใช้หน้าสีเขียวทั้งหมด

นอกจากเครื่องแต่งกายดังกล่าวมาแล้ว ยังมีการแต่งกายเป็นพิเศษเฉพาะตอนของทศกัณฐ์ได้แก่ โขนชุดทศกัณฐ์ลงสวนซึ่งจะต้องเพิ่มเครื่องแต่งกายที่สำคัญอีก 4 ชิ้น ได้แก่

1. ผ้าคล้องไหล่ เป็นผ้าพื้นชนิดมันหรือผ้าท่วนสีแดง กว้างประมาณ 20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 3 เมตร ด้านปลายทั้งสองข้างติดชายครุย ใช้พาดบนไหล่ทั้งสองโดยทิ้งชายห้อยลงมาด้านหลัง ด้านหน้าให้ผ้าห้อยลงมาประมาณระดับลิ้นปี ผ้าห้อยไหล่แสดงถึงบุคลิกของทศกัณฐ์ในเชิงเจ้าชู้เป็นการแต่งกายเพื่อเข้าไปเกี้ยวนางสีดา ณ สวนขวัญ

ขำมรงค์ แหวนหรือฮ้างรงค์เป็นเครื่องแต่งกายที่ไม่เคร่งครัดในการแต่ง เช่นเครื่องแต่งกายชิ้นอื่นๆ เพราะการแสดงโดยทั่วไปผู้แสดงอาจสวมแหวนหรือไม่มีก็ได้ เป็นการเตรียมมาของศิลปินเอง และเครื่องส่วนกลางของกรมศิลปากรไม่ได้จัดแหวนไว้ให้ แต่การแสดงชุดทศกัณฐ์ลงสวนจำเป็นต้องใส่แหวนให้ครบเครื่องตามบทที่กล่าวถึงทศกัณฐ์สวมแหวนเพชรเม็ดแดง เพื่อจะไปอวดความร่ำรวยกับนางสีดา ดังนั้นการแสดงโขนชุดนี้ ศิลปินจึงต้องจัดหาแหวนมาสวมให้ครบตามบทด้วย

พัตด้ามจิว เป็นพัตด้ามจิวที่กรุด้วยกระดาศ ผ้าแพร หรือทำด้วยไม้จลุลวดลายก็ได้ คุณสมบัติของตัวพัตเมื่อยังไม่ได้เคลือบ คือ ยาวประมาณ 25 เซนติเมตร เป็นพัตที่สามารถสลัดคลี่ออกได้โดยสะดวก เพราะทำรำฉุยฉายทศกัณฐ์ลงสวนจะมีท่าสลัดพัตประกอบอยู่ด้วย อนึ่งพัตที่ใช้ในตอนนี้อยู่ตามบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กำหนดไว้ฉบับว่าเป็นพัตไม้จันที่ส่งกลิ่นหอมเวลาพัต ซึ่งเป็นบทแต่งตัวก่อนการแสดงฉุยฉาย

มาลัยข้อมือ เป็นพวงมาลัยดอกไม้สด หรือดอกไม้เทียมมีขนาดใหญ่ พอสวมข้อมือขาได้พอดี มีอุบะห้อยเพื่อความสวยงาม พวงมาลัยนั้นถ้ามีขนาดใหญ่เกินไป จะไม่สะดวกในการรำว่าจึงต้องใช้ด้ายมัดให้พอดีกับข้อมือ การสวมมาลัยข้อมือใช้เฉพาะตอนฉุยฉายทศกัณฐ์ลงสวนเช่นกัน แสดงถึงความพิถีพิถันในการแต่งกายด้วยเครื่องหอมต่างๆ ของตัวทศกัณฐ์

การแต่งกายของทศกัณฐ์ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นเครื่องภายในฐานะพญายักษ์เจ้ากรุงลงกา แต่ในการแสดงบางตอนทศกัณฐ์แปลงกายเป็นรูปอื่น เครื่องแต่งกายก็ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสถานภาพนั้น ซึ่งในการณัติศึกษาเรื่องเครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ไครขอนำเสนอเครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์ขณะแปลงกายเป็นฤๅษีเพื่อเข้าไปทำอุบายลักนางสีดา ดังต่อไปนี้

เครื่องแต่งกายส่วนใหญ่ยังคงลักษณะและสีเช่นเดิม มีเฉพาะเครื่องแต่งกายบางชิ้นที่แตกต่างกัน คือ เสื้อ เป็นเสื้อแขนสั้น ใช้ผ้าชนิดมันสีแดง มีลายขลิบด้วยแถบลูกไม้ดินสีเงินหรือสีทองที่แขนและที่อกเสื้อ ตัวเสื้อไม่เข้บแนบตัวแต่ใช้การปล่อยชายแล้วรวบตลบและเย็บตรงกับรัดสะเอว ไม่ติดอินทธรณูที่บ่า

ผ้าห่ม เป็นผ้าโปร่งสีแดง กว้างประมาณ 90 เซนติเมตร ยาวประมาณ 3 เมตร ส่วนปลายทั้งสองด้านอาจติดชายครุย พับทบกันตามความยาวแล้วห่มลักษณะสไบเฉียงเปิดไหล่ขวาปล่อยชายด้านหลังยาวกว่าด้านหน้าเล็กน้อย แล้วเย็บตรงกับบ่าเสื้อด้านซ้าย

กรองคอ สวมกรองคอลักษณะเดียวกับทศกัณฐ์แต่เปลี่ยนเป็นสีเขียว

ชฎาฤๅษี ผู้แสดงแต่งหน้าเขียนพรายปากและสวมชฎาฤๅษีแทนการสวมหัวโขน ชฎาฤๅษีเป็นชฎา ยอดแหวะเป็นยอดฤๅษีลงรักปิดทองประดับพลอย

เครื่องประดับ เครื่องประดับต่างๆ ที่ใช้กับตัวทศกัณฐ์ยังคงสวมอยู่ครบทุกชิ้น เครื่องประดับข้อมือ ได้แก่ กำไลแฉง แหวนรอบ และปะวะหล่ำ สวมกับข้อมือเปล่าเพราะสวมเสื้อแขนสั้น

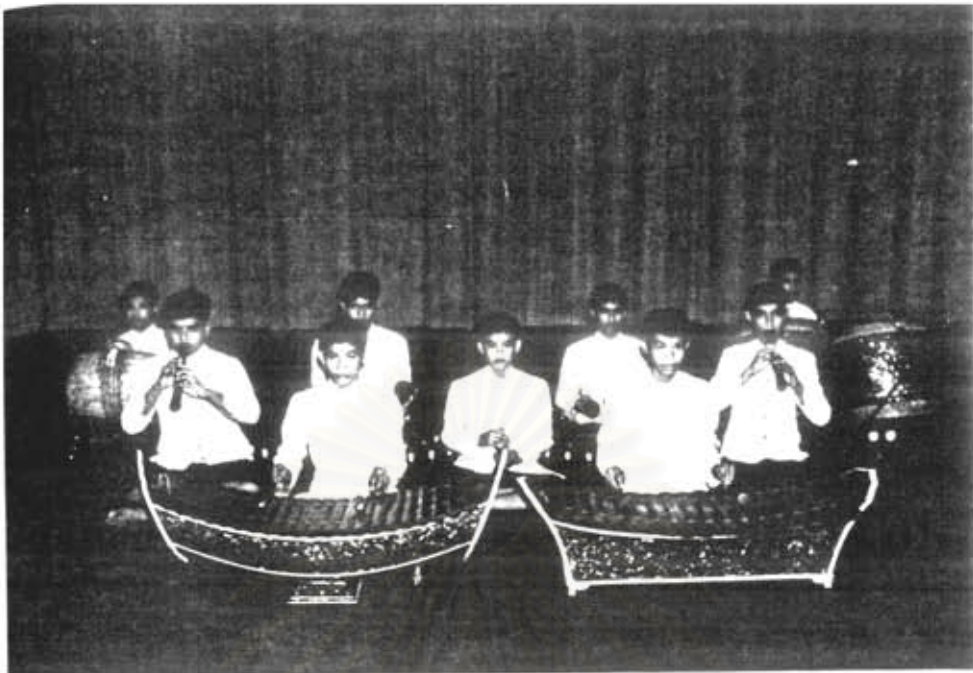
ถือไม้กำพวด ฤๅษีทศกัณฐ์แปลงถือไม้กำพวดแทนไม้เท้า ไม้กำพวดเป็นไม้กลึงส่วนบนเป็นลักษณะหัวขุ่น (ตัวหมากรุก) อาจประดับตกแต่งลวดลายตามความสวยงาม ส่วนท้ายทำคล้ายขาหยังเป็นฐานรองรับน้ำหนักขณะเท้ากับพื้น

เครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์ในกรมศิลปากรปัจจุบันพร้อมเครื่องประดับครบชุด (สายเข็มขัดเป็นเข็มขัดวิทยาศาสตร์) พร้อมหัวโขน (สีเขียว) มีราคากลางเพื่อประมูลอยู่ระหว่าง 45,000 บาท เป็นที่น่าสังเกตว่าขนาด สัตส่วน ลวดลาย และสี อาจมีความแตกต่างไปจากเครื่องโขนยุคเก่าในราชสำนักหรือแม้แต่ยุคเริ่มแรกของกรมศิลปากรเอง ทั้งนี้เพราะการกำหนดแบบในการจัดซื้อจัดจ้าง ไม่ชัดเจนพอ คงกำหนดคร่าวๆ เพียงสีพื้นและสีขลิบเท่านั้น สัตส่วนขนาดและลวดลายของอาภรณ์และเครื่องประดับ

ผู้รับเหมาจึงมีอิทธิพลต่อรูปแบบโดยรวมของเครื่องในกรมศิลปากรมาก ที่แลเห็นได้ชัดคือสีของอาคาร ซึ่งแต่เดิมแบบโบราณนิยมใช้สีที่ตัดกันระหว่างช่วงบนกับช่วงล่าง เช่น ตัวทศกัณฐ์ สวมเสื้อเขียว ชุดห้อยหน้า ห้อยข้าง ห้อยกัน รัตตะเภา ซึ่งอยู่ตอนล่างรวมทั้งผ้าถุงจะใช้สีแดง ส่วนสนับเพลา นั้นจะใช้สีเขียวหรือแดงก็ได้ และเครื่องประดับส่วนบน กรองคอ อินทรธนู และเกราะต้องใช้สีแดงตัดเช่นกัน ปัจจุบันจากการสัมภาษณ์ น.ส.อรพินธ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา หัวหน้างานเครื่องแต่งกาย ให้ข้อมูลว่าปัจจุบันเครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์รวมทั้งตัวโขนอื่นๆ จะใช้สีเดียวกันทั้งหมด เช่นทศกัณฐ์ หรือพระรามสีเขียว จะมีสีแดงตัดเฉพาะ ผ้าถุง กรองคอ และอินทรธนูเท่านั้น ทั้งนี้มีเหตุผลว่า การใช้สีเดียวกัน ทั้งเสื้อและห้อยหน้าเจียรระบาท จะช่วยศิลปินที่มีช่วงตัวสั้น ให้แลดูมีช่วงตัวยาวสมส่วนได้ ปัญหาอีกประการหนึ่งสำหรับตัวทศกัณฐ์ที่มีหัวโขนเป็นหน้าสีเขียว และหน้าสีทองนั้น จะมีที่ใช้แตกต่างกันอย่างไร อาจารย์ประพันธ์ สุคนธชาติ อธิบายว่า หัวทศกัณฐ์แต่เดิมคงมีสีเขียวเพียงอย่างเดียว แต่จากการปิดทองบุชาครู ทำให้หน้าของทศกัณฐ์มีสีทอง ช่างเห็นความงามจึงคิดประดิษฐ์ทำหัวทศกัณฐ์เป็นสีทองขึ้น โดยปิดทองคำเปลวและเขียนสีทับ และนำแสดงในตอนที่ทศกัณฐ์อยู่ในอารมณ์รื่นเริง เช่น ขณะที่อยู่ในปราสาทราชวังที่เรียกว่านั่งเมือง ตอนนางลอย ที่ทศกัณฐ์มีบทบาทเกี่ยวพาราสีกับนางเบญยกายแปลง หรือตอนฉุยฉาย ทศกัณฐ์ลงสวน หัวทศกัณฐ์หน้าทองนั้นมีมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และใช้แสดงโขนตอนสำคัญดังกล่าว (ประพันธ์ สุคนธชาติ, สัมภาษณ์ 10 ธันวาคม 2540)

5.4 ตอนตรีประกอบการแสดงโขน

วงดนตรีประกอบการแสดงโขนหน้าจอนั้น แต่เดิมคือวงปี่พาทย์เครื่องห้า ที่ใช้กับการแสดงหนังอยู่ด้านหน้าของจอหนัง โดยหันหน้าเข้าหาจอ ต่อมาเมื่อเป็นโขนหน้าจอก็มีการปลูกโรงยกพื้นเป็นเวทีก็ทำยกพื้นวงปี่พาทย์ด้านหน้าจอขึ้นด้วย แต่ต่ำกว่าเวทีโขนเพื่อไม่ให้บังสายตาคนดูมากนัก และได้เปลี่ยนเครื่องดนตรีเป็นเครื่องคู่และเครื่องใหญ่ตามแบบโขนโรงใน แต่ยังมีโกร่งซึ่งเป็นเครื่องประกอบจังหวะที่ใช้ประกอบหนังใหญ่ผสมอยู่ด้วย โดยมีต้นเสียงและลูกคู่เป็นผู้ตี ต่อมาภายหลังกรมศิลปากรปรับปรุงให้วงปี่พาทย์ทั้งหมดมาอยู่ด้านหลังจอ โดยหันหน้าออกไปทางหน้าโรง และใช้วิธีตีไม้ระแนงขัดกันเป็นแผงโปร่งสำหรับเป็นช่องมองตัวโขนของนักดนตรี ทำให้เกิดความสะดวกในการประสานงานกันระหว่างคนพาดย์กับวงปี่พาทย์ และทำให้ไม่บังสายตาคนดูด้านหน้า ปัจจุบันการแสดงโขนหน้าจอของกรมศิลปากร ใช้วงปี่พาทย์เครื่องคู่ บรรเลงประกอบเพราะเป็นขนาดของวงดนตรีที่มีความกะทัดรัดเหมาะสมที่จะแสดงกลางแจ้ง โดยมีนักร้องชายหญิงและลูกคู่จำนวนหนึ่ง ไม่เกิน 7 คน รวมอยู่ในวงดนตรีด้วยดังมีรายละเอียดการประสมวงปี่พาทย์เครื่องคู่ดังนี้

ภาพที่ 53 แสดงวงปี่พาทย์เครื่องคู่

วงปี่พาทย์เครื่องคู่ เป็นวงที่มีขนาดของเครื่องดนตรีที่ให้เสียงได้ครบถ้วน เหมาะสมกับการบรรเลงประกอบการแสดงโขน และเป็นวงดนตรีที่ใช้กับการแสดงโขนหน้าจอของกรมศิลปากรในปัจจุบัน มีการประสมวงดังนี้

1. ปี่ใน	8. กลองแขก
2. ระนาดเอก	9. ฉิ่ง
3. ระนาดทุ้ม	10. ฉาบ
4. มโหรีวงใหญ่	11. กรับ พวง
5. มโหรีวงเล็ก	12. โหม่ง
6. ตะโพน	13. โกร่ง
7. กลองทัด	

5.5 ลำดับการแสดง

การแสดงโขนหน้าจอนั้น จะแสดงเฉพาะตอนเย็นและตอนกลางคืน เนื่องจากโรงโขนไม่มีหลังคา กันแดด จึงไม่สามารถแสดงตอนกลางวันได้ กำหนดเวลาที่ถือเป็นจารีตมีความเหมาะสมกับการแสดง ในตอนกลางคืนสำหรับงานโดยทั่วไปนั้น ได้แก่ 20.00 น. ถึง 24.00 น. รวม 4 ชั่วโมง ก่อนการแสดง ประมาณครึ่งชั่วโมง จะเป็นการบรรเลงโหมโรงของวงพิพากย์เพื่อให้รู้ว่าจะมีการแสดงโขน ณ สถานที่นั้น ตัวโขนจะแต่งตัวและครูผู้ใหญ่หรือนายโรงจะไหว้ครูด้วยเครื่องบูชาครูประกอบด้วยดอกไม้ธูปเทียน และเงินกำนลจากเจ้าของงานที่จะต้องจัดหามาให้ ส่วนการแสดงตอนเย็นมักจะเป็นงานอวมงคลหรือ งานศพ เรียกว่าแสดงหน้าไฟ การแสดงจะเริ่มในเวลาจุดไฟเผาศพ (ปัจจุบันเรียกว่า เผาหลอก) ระหว่าง เวลา 16.00 น. ถึง 17.00 น. และแสดงต่อเนื่องไปประมาณ 1 ชั่วโมง จึงยุติการแสดงเพื่อหยุดพักให้ ตัวโขนรับประทานอาหาร และเตรียมตัวแสดงในเวลากลางคืนต่อไป การแสดงช่วงตอนเย็นนี้มีการบูชา ครูเช่นกัน ทั้งฝ่ายนาฏศิลป์โขนและดนตรี แต่ไม่มีการบรรเลงโหมโรง คงแสดงตามเวลาที่กำหนดได้ทันที การโหมโรงจะมีก่อนการแสดงช่วงกลางคืนเท่านั้น ต่อไปนี้จะขอยกตัวอย่างการแสดงโขนในงานอวมงคล ซึ่งมีการแสดงทั้ง 2 ช่วง คือช่วงตอนเย็น 17.00 น.-18.00 น. เป็นการแสดงโขนชุดนางลอย และการแสดงช่วงกลางคืน 20.00 น.-24.00 น. เป็นการแสดงโขนที่ได้รับความนิยม อย่างสูงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน คือชุดสุครีพถอนต้นรัง ดังมีรายละเอียดของลำดับชั้นตอนดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 19 แสดงลำดับการแสดงโฆษณาจอ

เวลา	ลำดับการแสดง
	<p style="text-align: center;">ตารางแสดงลำดับการแสดงโฆษณาจอ</p> <p style="text-align: center;">การแสดงหน้าไฟชุดนางลอย (17.00-18.00 น.)</p>
15.30 น.	ผู้แสดงแต่งตัว
16.45 น.	ผู้แสดง นักดนตรี นักร้อง คนพากย์เจรจาพร้อมและประจำที่ นายโรงโขน
	และนางวง ปี่พาทย์บูชาครู
17.00 น.	เริ่มการแสดง สีดาวออกรำฉุยฉายเบญจกายแปลงกลางโรง
17.05 น.	สิดารำเพลงเร็วหายเข้าฉากทางประตูซ้าย นางกำนัลและทศกัณฐ์ออกประตูซ้าย
	นั่งเตียง
17.08 น.	สิดาวออกประตูขวา ทศกัณฐ์รำบทเกี่ยวนางสิดาแปลง
17.15 น.	สิดาหายเข้าฉากประตูขวา เบญจกายออกเฝ้า ทศกัณฐ์ถือ
17.20 น.	ทศกัณฐ์สั่งเบญจกายไปลงพระรามแล้วเข้าฉากประตูซ้าย
17.23 น.	เบญจกายรำวนเวที ขึ้นเตียงทางขวา แสดงบทถึงเขาเหมมติรัน รำแปลงกาย
	เป็นสิดาอีกครั้ง แล้วหายเข้าฉากประตูขวา
17.25 น.	สิดาวออกจากประตูขวา รำแสดงท่าลอยน้ำเข้าประตูซ้าย
17.30 น.	พระราม พระลักษมณ์ออกนั่งพับปลาทูด้านขวา
17.35 น.	สับแปดมงกุฎลิงพญา และพิเภกออกประตูขวา พระรามยกพลไปที่สรง

ตารางที่ 19 แสดงลำดับการแสดงโขนหน้าจอ (ต่อ)

เวลา	ลำดับการแสดง
17.40 น.	สิดาออกประตูขวา นอนบนเตียง พระรามพบสิดา พระรามครวญ กริ้วหนุมาน
17.45 น.	หนุมานแก้กระตุ้ ขอพิสูจนศพ พระราม พระลักษณ พิเภก นิลนนท์ เข้าฉาก ประตูขวา
17.48 น.	สุครีพให้ทำเชิงตะกอน และเผาพิสูจนศพ
17.50 น.	สิดาแปลงร้อน ลงจากเชิงตะกอน เข้าฉากประตูซ้าย หนุมานตามเข้าประตูซ้าย พลวานรหายเข้าฉากประตูขวา
17.52 น.	เบญกายออกประตูขวา แสดงท่าว่าตื่นตกใจ แล้วทำท่าซ่อน หนุมานตามออกจาก ประตูขวา แสดงท่าจับนางเบญกาย
18.00 น.	หนุมานจับนางเบญกายหายเข้าฉากประตูซ้าย จบการแสดง การแสดงกลางคืนชุดสุครีพนอนตันรัง
18.05 น.	ผู้แสดง นักดนตรี ผู้ปฏิบัติงานพักและรับประทานอาหาร
18.30 น.	ผู้แสดงแต่งตัวเตรียมการแสดงชุดกลางคืน
19.30 น.	นายโรงโขน และนายวงปีพาทย์บูชาครู ดนตรีบรรเลงโหมโรง
20.00 น.	เริ่มการแสดง เสนายักษ์ ทศกัณฐ์ออกนั่งเมืองประตูซ้าย เสนาสองกองคอยเหตุ ออกประตูขวา ทูลข่าวศึก
20.08 น.	ทศกัณฐ์ใช้มโหธรไปตามกุมภกรรณ แล้วหายเข้าฉากทางประตูซ้าย เสนาที่เหลือ ตามทศกัณฐ์เข้าฉาก มโหธรเดินวนเวที เข้าประตูซ้าย

ตารางที่ 19 แสดงลำดับการแสดงโฆษณาจอ (ต่อ)

เวลา	ลำดับการแสดง
20.10 น.	กุ่มภกรรณและเสนายักษ์ออกประตูซ้ายนั่งตามที่ มโหธรออกจากประตูขวา ทูลความ
20.12 น.	กุ่มภกรรณรำขึ้นเฝ้าเสนาทั้งหมดหายเข้าประตูซ้าย กุ่มภกรรณรำวนแล้วเข้าทาง ประตูซ้าย
20.14 น.	ทศกัณฐ์และเสนาก่อนเมืองจากประตูซ้าย กุ่มภกรรณออกทางประตูขวาเข้าเฝ้า และดำเนินบทเจรจาทูระหว่างทศกัณฐ์และกุ่มภกรรณ
20.20 น.	กุ่มภกรรณอาสาออกรบ รำเพลงหน้าพาทย์ทศกัณฐ์และเสนาทั้งหมดหายเข้าฉาก ทางประตูซ้าย กุ่มภกรรณรำกลางโรงแล้วเข้าประตูซ้ายเช่นกัน
20.23 น.	กองทัพฝ่ายกุ่มภกรรณแสดงกระบวนท่าตรวจพลออกจากประตูขวา
20.45 น.	กุ่มภกรรณเคลื่อนกองทัพวนเวที 1 รอบ แสดงท่าถึงสนามรบ และสั่งให้ร้องเป็น สัญญาณทัพแล้วกองทัพทั้งหมดเข้าประตูซ้าย
20.47 น.	พระราม พระลักษณ์และกองทัพวานรออกนั่งพับปลาทูทางประตูขวา
20.57 น.	พิเภกทูลความพระราม พระรามสั่งสุครีพออกรบ
21.00 น.	สุครีพและกองทัพวานรแสดงกระบวนท่าตรวจพล
21.15 น.	สุครีพเคลื่อนกองทัพวนรอบเวที กุ่มภกรรณยกกองทัพออกประตูซ้าย ปะทะทัพกัน กลางเวทีแล้วเจรจาทัพ

ตารางที่ 19 แสดงลำดับการแสดงโขนหน้าจอ (ต่อ)

เวลา	ลำดับการแสดง
21.20 น.	สุครีพรับปากจะไปถอนต้นรังมาให้กุมภกรรณดู กุมภกรรณและกองทัพเข้าจากประตูซ้าย และกองทัพของสุครีพเข้าจากประตูขวา สุครีพแสดงท่าเดินแล้วเข้าจากทางประตูซ้าย
21.25 น.	ตกลงออกตั้งอุปกรณ์ต้นไม้ทางเตียงด้านซ้าย สุครีพออกประตูด้านขวา แล้วเล่นกวนมุกถอนต้นรัง
21.35 น.	สุครีพถอนต้นรังได้แล้วแบกเข้าจากทางประตูซ้าย
21.40 น.	กองทัพทั้งสองฝ่ายออกมาปะทะกันกลางโรง ท้าวานรออกจากประตูด้านขวาและทัพยักษ์ออกจากประตูซ้าย สุครีพแบกต้นรังออกจากประตูขวา กุมภกรรณเข้าจับสุครีพได้ กองท้าวานรแตกเข้าประตูขวา กองทัพยักษ์เข้าล้อมทำร้ายสุครีพแล้วทั้งหมดเข้าประตูซ้าย
21.45 น.	กองทัพยักษ์ออกประตูขวา กุมภกรรณแสดงท่าจับสุครีพหนีบรักแร้พาเข้าประตูซ้าย
21.47 น.	หนุมานและองคตออกประตูขวาติดตามมาช่วยสุครีพแล้วเข้าประตูซ้าย
21.49 น.	กุมภกรรณและกองทัพยักษ์เคลื่อนออกจากประตูขวา เมื่อกุมภกรรณและสุครีพถึงกลางโรงหนุมาน องคต ออกจากประตูขวา เข้าตีกองทัพกุมภกรรณแตกเข้าประตูซ้าย แล้วช่วยสุครีพหลุดไปได้
21.50 น.	แสดงกระบวนท่าสามจับ เป็นการเล่นกวนมุกการต่อสู้ระหว่างกุมภกรรณกับสุครีพ หนุมานและองคต ผลสุดท้ายกุมภกรรณพ่ายแพ้หนีกลับเข้าเมืองลงกาทางประตูซ้าย
22.00 น.	หนุมาน องคต พาสุครีพกลับพลับพลาโดยเข้าประตูซ้ายเช่นกัน แล้วหยุดพักการแสดงประมาณ 10 นาที เพื่อการณาปนกิจศพ

ตารางที่ 19 แสดงลำดับการแสดงโฆษณาจอ (ต่อ)

เวลา	ลำดับการแสดง
22.10 น.	บรรเลงเพลงรั้วสามลาแล้วกุ่มภรณ์ออกจากประตูขวา แสดงอาการบาดเจ็บและเคราะห์โสก แล้วเข้าประตูด้านซ้าย
22.15 น.	ทศกัณฐ์และเสนายักษ์ออกนั่งเมืองทางประตูซ้าย กุ่มภรณ์ชวนเชือกออกทางประตูขวาเข้าเฝ้าแล้วสลับไป ทศกัณฐ์ตกใจเรียกหาหมอ ตัวตลกหม้อออกแสดงกวนมุกวิธีรักษาต่างๆ
22.30 น.	กุ่มภรณ์พื่นรับอาสาไปทำพิธีชูปหอกโมกษศักดิ์ แล้วรำเพลงหน้าพาทย์กลางโรง ทศกัณฐ์และเสนายักษ์เข้าทางประตูซ้าย กุ่มภรณ์รำจบเข้าประตูซ้ายเช่นกัน
22.35 น.	กุ่มภรณ์ยกกองทัพออกจากประตูขวา มาทำพิธีชูปหอกให้ตลกสร้างโรงพิธี และรำเพลงหน้าพาทย์เข้าพิธี
22.45 น.	กุ่มภรณ์รำนหน้าพาทย์ประกอบพิธีแล้วหายเข้าทางประตูซ้าย กองทัพทั้งหมดรวมทั้งโรงพิธีเข้าทางประตูซ้าย
22.55 น.	พระราม พระลักษมณ์ออกตั้งพลับพลาทางประตูขวา
23.10 น.	พระรามใช้หนุมาน และองคตไปทำลายพิธีของกุ่มภรณ์
23.15 น.	หนุมานออกจากประตูขวา เดินทางมาถึงบริเวณโรงพิธีทำอุบายแปลงกายเป็นหมาเฝ้า ลอยไปยังโรงพิธี
23.25 น.	กุ่มภรณ์ร่ำรอก เสียพิธี กริ้ว สั่งยกกองทัพออกรบ
23.28 น.	กองทัพกุ่มภรณ์วนรอบเวที ถึงสนามรบให้ร้องแล้วเข้าประตูซ้าย..

ตารางที่ 19 แสดงลำดับการแสดงโขนหน้าจอ (ต่อ)

เวลา	ลำดับการแสดง
23.30 น.	พระราม พระลักษณ์และพลวานรออกจากประตูชาติง์ปลับปลา
23.35 น.	พระราม พระลักษณ์ตรวจพลวานร พระรามส่งพระลักษณ์แล้วเข้าประตูชาติง์
23.45 น.	พระลักษณ์ยกกองทัพวนรอบเวที กุมภกรรณเคลื่อนกองทัพออกจากประตูชาติง์ ปะทะทัพกันกลางโรง กองทัพเข้ารบกัน กุมภกรรณพุ่งหอกถูกพระลักษณ์ แล้วยกกองทัพกลับเข้าประตูชาติง์
23.52 น.	สุคริพให้หนุมานถอนหอกออกไม่สำเร็จ ให้นิลนทน์ไปทูลเชิญพระราม
23.55 น.	พระราม นิลนทน์ พิเภก ออกจากประตูชาติง์ถึงสนามรบ พระรามครวญ พิเภกทูลวิธีแก้หอกยักษ์ หนุมานไปหาสังกรณีตรีชวามารักษาพระลักษณ์
24.00 น.	พระลักษณ์ฟื้น พระรามยกพลกลับปลับปลา
	จบการแสดง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.6 วิธีแสดง

วิธีแสดงที่ถือเป็นจารีตของโขนหน้าจอนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่ยังสืบทอดรักษาไว้ได้ในปัจจุบัน และวิธีเล่นบางอย่างถูกละเลย หรือสูญสลายไปตามกาลเวลา ดังจะได้กล่าวตามลำดับดังนี้

5.1 การใช้หน้าอัดหรือหน้าตรงตามความยาวของโรง เห็นได้จากวิธีตั้งเตียงของโขนหน้าจอนที่หันหน้าเตียงเข้าหากันตามความยาวของโรง ผู้แสดงจะหันหน้าตรงไปตามหน้าเตียงและหันด้านข้างให้คนดู จารีตนี้เห็นได้ชัดจากการแสดงนั่งเมืองของฝ่ายยักษ์และนั่งพลับพลาของพระ รวมทั้งการแสดงเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ที่ยึดหน้าตรงตามความยาวของโรงด้วย

5.2 การเข้าออกของตัวโขนมีหลักดังนี้

การเข้าออกโดยทั่วไป ยึดหลักของนาฏศิลป์ไทยคือออกทางประตูขวาและเข้าทางประตูซ้าย เช่นการไปมาของโขนโดยปกติ การออกตรวจพลเป็นต้น

นั่งเมืองหรือนั่งพลับพลา ให้ออกและเข้าตามฝ่ายของตน เช่นทศกัณฐ์นั่งเมือง ออกประตูซ้ายและเข้าประตูซ้าย ส่วนพระรามนั่งพลับพลาให้ออกประตูขวาและเข้าประตูขวาเช่นกัน

การแปลงกาย ถ้ารำแปลงกายกลางโรง ให้เข้าทางประตูขวาและเปลี่ยนตัวออกทางประตูซ้าย ถ้ารำบนเตียงด้านใดอนุโลมให้เข้าและออกทางประตูจอด้านนั้น

การปะทะกองทัพ ให้ออกตามซุ้มประตูของแต่ละฝ่าย ได้แก่ ท้ายักษ์ออกทางประตูด้านซ้ายที่เขียนฉากเป็นฝ่ายเมืองลงกา และฝ่ายท้าววานรให้ออกทางซุ้มประตูด้านขวาที่เขียนฉากเป็นพลับพลา ทั้งนี้ไม่มียึดระเบียบที่ผู้แพ้จะต้องอยู่ทางซ้ายเสมอไป การเข้าฉากเมื่อกระบวนรบเสร็จสิ้น ให้เข้าประตูซ้ายทั้งสองฝ่าย

5.3 การบอกบท การบอกบทของโขนหน้าจอนจะบอกบทดังเป็นลักษณะเดินทำนอง หรือการเจรจาเดินทำนองซ้ำ เป็นการบอกเฉพาะบทร้อง เพื่อให้ผู้แสดงรับบทที่จะต้องรำตามคำร้องล่วงหน้ามีประโยชน์ในการใช้บททำได้ถูกต้องแนบเนียน การบอกบทเป็นหน้าที่ของคนพากย์และเจรจา แต่เดิมเป็นการบอกทั้งผู้แสดงและนักร้องด้วย เพราะไม่มีบทเป็นเอกสารเช่นปัจจุบัน นอกจากนั้นการบอกบทดังกล่าวยังช่วยย้าให้คนดูเข้าใจความหมายของบทตามคำร้องได้ดียิ่งขึ้น

5.4 คนพากย์และเจรจาไซน มีความสำคัญมากต่อการแสดงเพราะตัวไซนไม่สามารถพูดเองได้ ถ้าคนพากย์และเจรจามีน้ำเสียงชัดเจนแจ่มใส มีคารมคมคายสามารถถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกของตัวไซนได้ครบถ้วน การแสดงก็จะสมบูรณ์ แต่เดิมคนพากย์ไซนมีเพียง 2 คน และยืนอยู่บริเวณหน้าประตูจอ หลังจากที่ตัวไซนออกมาแล้ว อาจารย์ประสาธ ทองอร่าม นาฏศิลปินระดับ 6 ส่วนการแสดงสถาบันนาฏดุริยางค์ให้ข้อมูลว่า สำหรับการพากย์และเจรจาตอนนั่งเมืองหรือนั่งพับปลาคอนเจรจาหลักควรยืนอยู่ที่ประตูจออีกด้านหนึ่ง เช่น ฉากนั่งเมือง ทศกัณฐ์นั่งอยู่ด้านซ้ายของโรงควมยืนประตูด้านขวา และฉากนั่งพับปลาคอนเจรจาจะนั่งเพียงทางขวา คนพากย์และเจรจาหลักจึงควรถูกอยู่ทางประตูซ้าย ทั้งนี้เพราะผู้พากย์และเจรจาจะต้องมองเห็นกระบวนรำและการตีบทของผู้แสดงอย่างชัดเจน รวมทั้งปฏิกิริยาต่างๆ ของตัวไซนทั้งหมด เพื่อการใส่อารมณ์ความรู้สึกในการพากย์และเจรจาด้วยการพากย์และเจรจานั้น จึงต้องหันหน้าเข้าหาตัวไซนโดยตลอด กรณีการเจรจาทัพ คนพากย์เจรจายืนที่ประตูจอคนละข้าง และเจรจาโต้ตอบกัน อาจมีการชิงไหวชิงพริบทดสอบเชาว์ปัญญาได้คารมกันบ้างตามสมควร (ประสาธ ทองอร่าม, สัมภาษณ์ 28 กุมภาพันธ์ 2541)

5.5 การใช้บทในเพลงหน้าพาทย์

เมื่อตัวไซนรำตามบทพากย์เจรจา หรือร้องบางตอนแล้ว คนเจรจาเรียกเพลงหน้าพาทย์ เพื่อประกอบกีรยานั้น เช่น บทของกาลสุรที่รับคำสั่งทศกัณฐ์เพื่อไปแจ้งข่าวศึกแก่นิทรชิตว่า

ร้องกราวใน

บัดนั้น	กาลสุรเสณิมิศักดิ์
รับสั่งบังคมทศพิศตร	ขุนยักษีรับเหาะระเห็จไป

เมื่อร้องกราวในจนคนเจรจาจะบอกหน้าพาทย์เชิด ตามจารีตของการแสดงไซนหน้าจอ กาลสุรต้องกลับเข้ามาเฝ้าทศกัณฐ์อีกครั้งหนึ่ง ทศกัณฐ์จะรำทวนบทสั่งความกาลสุรในเพลงหน้าพาทย์เชิด เมื่อกาลสุรทวนบทรับคำสั่งแล้วจึงแสดงท่าเชิดซึ่งเป็นกีรยาในการเดินทางไปเฝ้านิทรชิต การทวนบทในเพลงหน้าพาทย์จึงเป็นจารีตของไซนหน้าจอโดยเฉพาะ

5.6 การเดินรับ

การเดินรับเป็นจารีตเฉพาะของฝ่ายยักษ์ ความหมายคือการออกไปต้อนรับแขกผู้มาเยือนของทศกัณฐ์ แขกเมืองนั้นควรเป็นยักษ์ต่างเมืองที่มียศศักดิ์ หรืออาจเป็นมิตรสหายของทศกัณฐ์ เช่น สัทธาสุร สัตถุ มุลพลัม เป็นต้น การเดินรับนี้ใช้กับเพลงพญาเดิน มีท่าการเดินที่สวนสลับกันไปมา ตอนท่ายแสดงท่าปลอมหรือโอบกอดกัน แล้วทศกัณฐ์ ทำบทเชื้อเชิญ และจงกรมแขกเมืองผู้นั้นเข้ามานั่งเคียง เนื่องจากกระบวนท่าเดินมีลีลาสวยงาม ครูไซนบางท่านจึงนำมาประยุกต์ใช้ในโอกาสอื่น ๆ เช่น ใช้กับกุ่มภกรณ

ตอนขึ้นเฝ้าเป็นต้น การเดินรับของโขนหน้าจ้อจึงอยู่ที่ตัวทศกัณฐ์ว่าจะเดินรับหรือไม่ ถ้าตัวทศกัณฐ์ไม่ลุกจากเตียงผู้แสดงที่เป็นยักษ์ก็จะเข้านั่งเตียงทันที

5.7 การตั้งใน (ฝ่ายใน)

ได้แก่การแสดงบทนั่งเมืองของทศกัณฐ์ที่เริ่มจากฝ่ายในก่อน เป็นฉากที่ทศกัณฐ์ประทับอยู่ท่ามกลางเหล่านางกำนัลในยามราตรี เนื้อความอาจบรรยายถึงการครุ่นคิด ทุกข์ร้อนเรื่องการสงครามต่างๆ จนรุ่งเช้า ต่อจากนั้นทศกัณฐ์จะแต่งตัวและเสด็จออกยังท้องพระโรงด้วยเพลงเสมอ นางกำนัลจะคลานเข้าและเสนายักษ์คลานออก เมื่อท่ายเพลงเสมอ ทศกัณฐ์รำขึ้นนั่งเตียงอีกครั้ง สมมุติเป็นท้องพระโรงแล้วจึงดำเนินเรื่องต่อไป วิธีการตั้งในหรือตั้งฝ่ายในก่อนนี้ เป็นจารีตการแสดงที่สืบทอดมาจากราชสำนักและใช้กับโขนหน้าจ้อของกรมศิลปากรเท่านั้น โขนหน้าจ้อของคณะเอกชนไม่ได้ใช้วิธีการนี้เพราะต้องเพิ่มผู้แสดงเป็นนางกำนัลขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง อย่างไรก็ตามวิธีการนั่งเมืองที่ตั้งฝ่ายในก่อน ถือกันว่าเป็นการแสดงความงดงามของศิลปะโขนตอนหนึ่ง ทำให้ผู้ชมเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของทศกัณฐ์ที่สืบทอดมา ก่อนที่จะดำเนินเรื่องโดยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นต่อไป

5.8 ลิงลอด

เป็นวิธีแสดงโขนหน้าจ้อของโบราณ ภายหลังจากที่ลิงพญาออกจากตรวจพลฉากที่ 2 แล้วจะแสดงท่าหลบฉากหายเข้าไปข้างในโรงก่อน เมื่อพระรามออก “เข้าฉาก” กระบวนรำถึงท่าใช้เท้าซ้ายเหยียบประตูฉากมือทำกิริยาป้องกันหน้าเข้าหาจ้อโขน เหล่าลิงพญาทั้งหมดก็จะทำกิริยาลิงคลานลอดใต้ขาของพระรามออกมาตั้งแถวตามตำแหน่ง วิธีการนี้ไม่มีการใช้ในปัจจุบันแล้ว เพราะผู้แสดงเป็นพระรามมีอาวุธน้อยและไม่มีการคาดคักดีเช่นสมัยโบราณ และการที่ลิงพญาออกมาในลักษณะดังกล่าวยังทำให้แลดูสับสนไม่เรียบร้อย เหมือนกับชาตวินยทหาร ที่มีได้มารอรับเสด็จพระรามที่เป็นนายทัพล่วงหน้า

5.9 ตลกยกเตียง

แม้โขนหน้าจ้อจะมีวิธีแสดงเป็นลักษณะโขนโรงในคือมีกระบวนรำและกระบวนทางร้องและดนตรีประณีตแบบละครใน แต่ก็มีการแสดงตลกได้ตามสมควร การแสดงตลกหรือโขนเรียกกันว่า เจริจาดิตตลก แสดงได้แทบทุกตัวยกเว้นเทพเจ้าและตัวพระ สำหรับตัวยักษ์แม้ทศกัณฐ์ที่เป็นยักษ์ใหญ่ก็สามารถเจริญจาดิตตลกกับตัวตลกได้ เช่นตลกหาหมอ ตอนรักษากุมภกรรณหรือตอนยกเป็นต้น การแสดงตลก ตัวทศกัณฐ์จะใช้ไม้ตะขบเป็นอุปกรณ์และมีวิธีตีโดยจับส่วนด้ามไม้ตะขบที่ปากเป็นช่องไว้บีบส่วนที่ป็นเนื้อไม้เข้าหากันเพื่อให้ส่วนปลายเผยออกเล็กน้อย เมื่อตีตามร่างกายตัวตลกก็จะเกิดเสียงดัง การเจริญจาดิตตลกของทศกัณฐ์ควรเล่นอยู่ในเนื้อหาของเรื่องเท่านั้น ไม่ควรเล่นหยาบโลนหรือนอกเรื่องจนทำให้เสียภาพพจน์ของตัวทศกัณฐ์ไป

อนึ่งหน้าที่ของตลกนั้นนอกจากแสดงบทตลกที่สามารถเป็นสื่อกลางระหว่างคนดูกับตัวโขนให้เข้าใจเนื้อเรื่อง ความคิดของตัวโขนแล้ว หน้าที่ของตลกโขนหน้าจอก็ต้องปฏิบัติด้วยคือกางกลด ยกเตียง ยกอุปกรณ์การแสดงอื่นๆ เช่น ต้นไม้ โรงพิธี ฯลฯ และเมื่อตัวเอกแผงศร ตลกยังมีหน้าที่ถือลูกศร ทาบทไปตามเนื้อเรื่องอีกด้วย จึงมีชื่อเรียกตลกโขนหน้าจວว่า “ตลกยกเตียง”

สรุป จาริตโดยรวมของโขนหน้าจວที่กล่าวมาโดยลำดับนั้นสรุปสาระได้ดังนี้

1. แบบและผังโรงโขนหน้าจວของกรมศิลปากร ใช้พื้นที่เป็นส่วนของเวทีแสดง กว้าง 6 เมตร และยาว 16 เมตรหรือ 96 ตารางเมตร เป็นพื้นที่ของที่ตั้งดนตรี กว้าง 3.5 เมตรและยาว 8 เมตรหรือ 21 ตารางเมตร ส่วนที่เป็นที่พักผู้แสดงจัดวางเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์เวทีกว้าง 14 เมตร ยาว 16 เมตรหรือ 224 ตารางเมตร เมื่อหักเป็นพื้นที่ตั้งดนตรีแล้วคงเหลือพื้นที่ 203 ตารางเมตร โรงโขนของกรมศิลปากร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจาริตของโขนหน้าจວคือการนำวงดนตรีที่เคยบรรเลงหน้าจວโขน มาไว้ด้านหลัง เพื่อความสะดวกในการประสานงาน
2. อุปกรณ์การแสดงที่เป็นหลักของโขนหน้าจວ ได้แก่ เตียงสำหรับตัวที่นั่งตั้งด้านขวาและซ้ายของโรง อาวุธของตัวโขนต่างๆ ที่กำหนดรูปแบบไว้เฉพาะ ได้แก่
 - อาวุธเขนยักษ์ ได้แก่ หอก ง้าว โทมรและดาบเขลย
 - อาวุธเขนลึง ได้แก่ ดาบ
 - อาวุธเสนายักษ์ ได้แก่ กระบองคว้นเกลียว
 - อาวุธสิบแปดมงกุฎ ได้แก่ พระขรรค์
 - อาวุธตัวเอก ได้แก่ ศร ตรีศูลย์ พระขรรค์ คธา จักร กระบองประดับกระจก ตรี หอก พลอง

นอกจากนั้นยังมีอุปกรณ์การแสดงอื่นๆ อาจใช้ทั่วไปหรือเฉพาะตอนแสดง เช่น ราชรถ โรงพิธี ต้นไม้ ก้อนหิน ทาชัง กอบัว ประตุมือง กลด ไม้ตะขาบ กระดานชวน หมอนชวน

3. เครื่องแต่งกายและวิธีแต่งกายของทศกัณฐ์ ต้องมีขนาดสืลวดลายและสัดส่วนที่ถูกต้อง การแต่งเรียกว่าแต่งแบบอินเครื่องลักษณะกันแป้น เครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์ที่แตกต่างจากพญายักษ์ตัวอื่นๆ คือ สวมเกราะ หรือรัดอกตลอดเวลา และสวมพวงประคำคอ สีของทศกัณฐ์ที่เป็นมาตรฐานของกรมศิลปากรคือ สีเขียว เครื่องปักส่วนล่างเป็นสีเขียวขลิบแดง หรือแดงขลิบเขียว เครื่องประดับโลหะ เป็นสีเงินหรือสีทองประดับพลอยหรือกระจกขาว หัวโขนใช้ได้ 2 แบบ คือหน้าสีทองใช้บางตอนที่แสดงความสุข และหน้าสีเขียวใช้ได้ทั่วไป

4. ดนตรีประกอบการแสดงโขน ปัจจุบันมาตรฐานโขนหน้าจอของกรมศิลปากร ใช้วงปี่พาทย์เครื่องคู่ มีโกร่งเป็นเครื่องประกอบจังหวะเสริมขึ้นประกอบด้วยนักร้องชายหญิงและลูกคู่จำนวนหนึ่ง แต่งเครื่องแบบข้าราชการสีทากี หรือเครื่องแต่งกายเฉพาะที่มีความเหมาะสมแต่ละงาน

5. ลำดับการแสดง โขนหน้าจอแสดงเฉพาะเวลาเย็นและกลางคืน เพราะโรงโขนไม่มีหลังคากันแดด เวลาที่เป็นมาตรฐานคือแสดงเวลาเย็นแสดง 1 ชั่วโมง ระหว่างช่วงเวลาประมาณ 16.00 น. ถึง 18.00 น. และเวลากลางคืนแสดง 4 ชั่วโมง ตั้งแต่ 20.00 น. ถึง 24.00 น. การโหมโรงมีเฉพาะก่อนการแสดง เวลากลางคืนประมาณครึ่งชั่วโมง ถ้าเป็นงานฉาบปกิศจกศพนิยมหยุดพักการแสดงเพื่อทำการฉาบปกิจ เวลา 22.00 น. ประมาณ 10 นาที เมื่อหยุดพักและเริ่มการแสดงใหม่จะต้องบรรเลงเพลงรวีสยามลาก่อนเสมอ หลังจากจบการแสดงต้องบรรเลงเพลงสรรเสริญบารมีและกราวรำ

6. วิธีแสดง วิธีแสดงที่ถือเป็นหลักสำคัญคือการจัดรูปแถวตอนตามความยาวของโรงโขน เช่น การนั่งเมืองและนั่งพับปลลา การรำเพลงหน้าพาทย์ก็ใช้หน้าตรงตามความยาวของโรงเช่นกัน หลักของการเข้าออกนอกจากใช้หลักทั่วไปของนาฏยศิลป์ไทยคือ ออกทางขวาและเข้าทางซ้ายแล้ว ยังออกและเข้าตามซุ้มประตูของฉากพับปลลาและลงกาด้วย ทั้งนี้รวมทั้งปะทะกองทัพลูกคู่จะใช้หลักฉากโขนเช่นกัน การบอกบทลักษณะเดินทำนองเสียงดังให้ตัวโขนและนักร้องรับท่อนก็เป็นวิธีแสดงเฉพาะของโขนหน้าจอ การเดินรับ ใช้เฉพาะยักษ์ใหญ่และยักษ์ต่างเมือง เช่นเดียวกับการตั้งโนก็เป็นลักษณะเฉพาะของฝ่ายยักษ์ ในการนั่งเมืองของทศกัณฐ์ จาริตการแสดงที่สูญหายไปใช้ในปัจจุบันคือสิงลวด เป็นการคลานลวดได้ขาพระรามขณะเหยียบประตูฉากในกระบวนรำตรวจพล และการแสดงติดตลกที่มีช้อยกเว้นสำหรับตัวพระและเทพเจ้า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย